श्री ज्ञानेश्वरी
अध्याय 11 वा

अध्यायातून अध्याय निघतो याचे 11 वा अध्याय हे एक उत्तम उदाहरण आहे. 10 व्या अध्यायाचे शेवटी अर्जुन असा विचार करतो की सर्व विश्वच जर भगवंताने व्यापले आहे तर त्या व्यापक रुपाचे आपण दर्शन का न घ्यावे. ही इच्छा मनात ठेउन अर्जुन प्रश्न करतो. त्या प्रश्नाचे उत्तर म्हणजे 11 वा अध्याय. अर्जुनाच्या प्रश्न विचारण्याच्या पद्धतीतील सौंदर्याचा श्लोकावरून बोध होत नाही. अर्जुनाने कोणी कधीही न पाहीलेली गोष्ट मागीतली आणि आपण कीति असाध्य गोष्ट मागतो आहोत ही जाणीव ठेवून तो कसा प्रश्न करील ही कल्पना करुन महाराजांनी सुरवातीला ज्या 43 ओव्या केल्या आहेत त्या लडीवाळपणाच्या प्रतीक आहेत.आणि 154 ते 160 ओव्या तर फारच सुंदर आहेत. या अध्यायात भगवान विश्वरूप दर्शन देतात म्हणून याला विश्वरूपदर्शन योग असे म्हंटले आहे.

यात उपमा, दृष्टांत,भाषा सौंदर्य या दृष्टीने 162,249, या ओव्या सुंदर आहेत. या अध्यायात 55 श्लोक असून त्यावर 708 ओव्या आहेत.

त्याच प्रमाणे श्लोक 36 व त्यावरच्या 505 व 506 ओव्यासोडून इतर सर्व ओव्या या श्लोकाशी समर्पक नाहीत. श्लोकात देव,सिद्ध भगवंताना नमस्कार करितात व राक्षस भीऊन पळतात एवढेच आहे पण महाराजांनी स्थिती काळी नाश कसा असा प्रश्न आपणच करून भगवंत पुनः जग पूर्व स्थीतीला आणतात हे दाखवले आहे व अशा प्रकारे गीतेतील त्रुटीच भरून काढली आहे.

श्री ज्ञानेश्वरी
अद्याय 11 वा

आतां, यावरी एकादशी । कथा आहे दोही रसी ।
येथ पार्था विश्वरूपेसी । होईल भेटी ।।+1 ।।
जेंथ शांताचिया घरा । अद्भुत आला आहे पाहुणेरा ।
आणि , येंरांही रसा पांतिकरा [1] । जाहला मानु ।।+2।। 1 पंगतीस बसणारा
अहो ! वधुवरांचियें मिळणी ।जैशी वराडिया लुगडी लेणी , ।
तैसें , देशियेंच्या [2] सुखासनी । मिरवले रस ।।+3।। 2 मराठी
परी शांताद्भुत बरवे ।जें , डोळियांच्या अंजुळी घ्यावे ।
जैसे , हरिहर प्रेमभावे । आले खेवा ।।+4।।
नातरी , अंवसेच्या दिवशी ।भेटली बिंबे दोनी जैशी ।
तेवी , एकवळा रसी । केला एथ ।।+5।।
मीनले गंगेयमुनेचे ओघ । तैसे रसां जाहले प्रयाग ।
म्हणौनि , सुस्नात होत जग । आघवे एथ ।।+6।।
माजी गीता सरस्वती गुप्त । आणि दोनी रस ते ओघ मूर्त ।
यालागी , त्रिवेणी हे उचित । फावली बापा ! ।।+7।।
एथ श्रवणाचेनि द्वारे । तीर्थी रिघता , सोपारे [3] । 3 सोपे
ज्ञानदेवो म्हणे दातारे । माझेनि केले ।।+8।।
तीरे संस्कृताची गहने । तोडोनि , मऱ्हाठिया शब्दसोपाने , ।
रचिली धर्मनिधाने । श्रीनिवृत्तिदेवे ।।+9।।
म्हणौनि , भलतेणे एथ सद्भावे नाहावे । प्रयागमाधव विश्वरूप पहावे ।
येंतुलेनि संसारासी द्यावे । तिळोदक ।।+10 ।।
हे असो ; ऐसे सावयव । एथ सासिन्नले [4] आथी रसभाव । 4 भराला आले
तेथ श्रवणसुखाची राणीव । जोडली जगा ।।11।।
जेंथ शांताद्भुत रोकडे [5] । आणि येंरा रसां पडप [6] जोडे । 5 मुख्य 6 प्रतिष्टा
हे अल्पचि , परी उघडे , । कैवल्य [7] एथ ।।12।। 7 मोक्ष
तो हा अकरावा अध्यायो ।जो देवाचा आपणपें विसंवता [8] ठावो । 8 विश्रांती स्थान
परी , अर्जुन सदैवाचा रावो , । जें एथही पातला ।।13।।
एथ अर्जुनच काय म्हणो पातला ! ।आजि आवडतयाही [9] सुकाळु जाहला । 9 कुणालाहि
जें ,गीतार्थु हा आला । मऱ्हाठिये ।।14।।
याचिलागी , माझें ।विनविले आइकिजें ।
तरि अवधान दीजें । सज्जनी तुम्ही ।।15।।
तेविचि , तुम्हा संताचिये सभे , । ऐसी सलगी कीर करु न लभे ।
परी मानावे जी तुम्ही लोभे । अपत्या मज ।।16।।

अहो ! पुंसा आपणचि पढविजें , । मग पढे , तरी माथा तुकिजे [1] । 1 मान डोलवावी
कां ,करविलेनि चोजें , न रिझे , । बाळका, माय ! ।।17।।
तेवी , मी जे , जे बोले , । ते , प्रभु तुमचेचि शिकविले ।
म्हणौनि , अवधारिजो आपुले । आपण देवा ! ।।18।।
हे सारस्वताचे गोड , । तुम्हीचि लाविले जी , झाड ।
तरी आतां , अवधानामृते , वाड [2] । सिपोनि कीजें ।।19।। 2 वाढवा
मग हे रसभाव फुली फुलेल ।नानार्थ फळभारे फळा येईल ।
तुमचेनि धर्मे होईल । सुरवाडु [3] जगा ।।20।। 3 सुख
या बोला संत रिझले । म्हणती , ’ तोषलो गा ! भले केले ! ।
आतां सांगै जें बोलिले । अर्जुने तेथ ’ ।।21।।
तंव , निवृत्तिदास म्हणे , । ’ जी कृष्णार्जुनाचे बोलणे , ।
मी प्राकृत काय सांगो जाणे ! । परी , सांगवा तुम्ही ।। 22।।
अहो , रानीचिया पालेखाइरा [4] । नेवाणे [5] करविले लंकेश्वरा। 4 वानर 5 नाश
एकला अर्जुन , परी अक्षौहिणी अकरा ।न जिणेचि काई ? ।।23।।
म्हणौनि , समर्थ जें , जें करी , । ते न हो, न ये चराचरी ! ।
तुम्ही संत तयापरी । बोलवा माते ।।23।।
आतां बोलिजतसे आइका ! । हा गीताभाव निका ।
जो वैकुंठनायका-। मुखौनि निघाला ।।25।।
बाप बाप ग्रंथ गीता ! । जो वेदी प्रतिपाद्य देवता ।
तो श्रीकृष्ण वक्ता । जिये ग्रंथी ।।26।।
तेथिचे गौरव केसे वानावे ! । जे श्रीशंभूचियें मती नागवे [6] । 6 आकलन होत नाही
ते आतां नमस्कारिजें जीवेभावे । हेचि भले ।।27।।
मग आइका ! तो किरीटी । घालूनि विश्वरूपी दिठी , ।
पहिली कैसी गोठी । करिता जाहला ’ ।।28।।
हे सर्वही सर्वेश्वरु , । ऐसा प्रतीतिगत जो पतिकरु [7] । 7 अनुभवरुपाने
तो बाहेरी होआवा गोचरु । लोचनासी ।।29।। जाणला जाणारा
हे जिवाआंतुली चाड , । परी देवासि सांगता , सांकड [8] । 8 संकट
कां , जे विश्वरुप गूढ । कैसेनि पुसावे ? ।।30।।
म्हणे , मागा कवणी कही । जें पढियंतेने पुसिले नाही , ।
ते सहसा कैसे काई । सांगा म्हणो ।।31।।
मी जरी सलगीचा चांगु , । तरी , काय आइसीहूनि अंतरंगु [9] ?। 9 जवळचा
परी , तेही हा प्रसंगु , । बिहाली पुसो ।।32।।
माझी आवडे तैसी सेवा जाहली,। तरी,काय होईल गरुडाचिया येतुली ? ।
परी तोही हे बोली । करीचिना ।।33।।

मी काय सनकादिकाहूनि जवळा ? । परी , तयाहि नागवेचि हा चाळा ।
मी आवडेन , काय प्रेमळा।गोकुळीचिया ऐसा ? ।। 34।।
तयातेही लेकुरपणे झकविले । एकाचे गर्भवासही साहिले ।
परी विश्‍वरुप हे राहविले , । न दावीच कवणा ।।35।।
हा ठायवरी गुज [1] । याचिये अंतरीचे हे निज । 1 इतका गूढ
केवी उराउरी [2] मज । पुसो ये पां ! ।।36।। 2 झटपट
आणि न पुसेचि जरी म्हणे , । तरी विश्‍वरुप देखिलियाविणे , ।
सुख नोहेचि , परी जिणे , । तेही विपाये [3]।।37।। 3 कदाचित
म्हणौनि , आतां पुसो अळुमाळसे [4]। मग करु देवा आवडे तैसे । 4 थोडेस
येणे प्रवर्तला साध्वसे [5] । पार्थु , बोलो ।।38।। 5 भीतभीत
परी तेचि ऐसेनि भावे , । जें , एका दो उत्तरासवे , ।
दावी विश्‍वरुप आघवे । झाडा देउनी ।।39।।
अहो ! वासरु देखिलियाचिसाठी , । धेनु खडबडोनि मोहे उठी ।
मग स्तनामुखाचिये भेटी । काय पान्हा धरे ? ।।40।।
पाहा पां ! तया पांडवाचेनि नांवे , । जो कृष्ण रानीही प्रतिपाळु धावे , ।
तयाते अर्जुने जव पुसावे , । तव साहील काई [6] ?।।41।। 6 सांगितल्यावाचून राहील
तो[7] सहजेंचि स्नेहाचे अवतरण,। आणि येरु ,स्नेहा घातले आहे माजवण [8]।
ऐसिये मिळवणी , वेगळेपण । उरे , हेचि बहु ! ।।42।। 7 श्रीकृष्ण 8 उत्तेजन
म्हणौनि , अर्जुनाचिया बोलासरिसा , । देव विश्‍वरुप होईल आपैसा ।
तोचि पहिला प्रसंगु ऐसा । ऐकिजें तरी ! ।।43।।

अर्जुन उवाच

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ।।1।।

अर्जुन म्हणाला! माझ्यावर अनुग्रह म्हणून अध्यात्मसंज्ञक जी परम गुह्य गोष्ट तुम्ही सांगितली त्याने माझा हा मोह नाहीसा झाला.

मग पार्थु देवाते म्हणे , । ’ जी तुम्ही मजकारणे ।
वाच्य केले जें न बोलणे , । कृपानिधे ! ।।44।।
जै , महाभूते ब्रह्मी आटती ।जीव महदादींचे ठाय फिटती [9] । 9 जीव व माया
तै , जें देव होऊनि ठाकती । ते विसवणे शेषीचे ।।+45।। लय पावतात
होते हृदयाचिये परिवरी । रोविले , कृपणाचिये परी ।
शब्दब्रह्मासही चोरी । जयाची केली ।।46।।

ते , तुम्ही आजि आपुले , । मजपुढा हिये फोडिले [1] ।   1 हृदय मोकळे करणे
जया , अध्यात्मा , वोवाळिले , । ऐश्वर्य , हरे ।।47।।
ते वस्तु मज स्वामी । ऐकिहेळा [2] दिधली तुम्ही ।   2 एकदम
हे बोलो , तरी आम्ही । तुज पावोनि कैचे ?।।48।।
परी साचचि , महामोहाचिये पुरी । बुडालेया देखोनि सीसवरी , ।
तुवा , आपणपें घालोनि श्रीहरी । मग काढिले माते ।।49।।
एक तूवाचूनि , कांहीं , । विश्वी दुजियाची भाष नाही ।
की , आमुचे कर्म पाही ! ।जें आम्ही ' आथी ' म्हणो ।।50।।
मी जगी एक अर्जुनु । ऐसा देही वाहे अभिमानु , ।
आणि , कौरवाते इया स्वजनु । आपुले म्हणे ।।51।।
याहीवरी , याते मी मारीन । म्हणे , तेणे पापे के रिगेन ? ।
ऐसे देखत होतो दुःस्वप्न । तो चेवविला , प्रभु ! ।।52।।
देवा ! गंधर्वनगरीची वस्ती । सोडूनि निघालो , लक्ष्मीपती ! ।
होतो उदकाचिया आर्ती । रोहिणी [3] पीत ।।53।।   3 मृगजळ
जी ! किरडु [2] तरी कापडाचे,। परी, लहरी येत होतिया साचें ।   4 साप
ऐसे वाया मरतया जीवाचे । श्रेय तुवा घेतलें ।।54।।
आपुले प्रतिबिंब नेणता , । सिंह कुहा घालेल देखोनि आतां , ।
ऐसा धरिजे , तेवी अनंता । राखिले माते ।।55।।
एऱ्हवी , माझा तरी येतुलेवरी । एथ निश्चय होता , अवधारी ! ।
जे आतांाचि साताही सागरी । एकत्र मिळिजे , ।56।।
हे जगचि आघवे बुडावे , । वरी , आकाशही तुटोनि पडावे , ।
परी , झुंजणे न घडावे । गोत्रजेशी मज ।।57।।
ऐसिया अहंकाराचिये वाढी , । मिया आग्रहजळी दिधली होती बुडी ।
चांगचि तू जवळा ; एऱ्हवी काढी । कवणु माते ? ।।58।।
नाथिले आपण पां ! एक मानिले , । आणि नव्हतया , नाम गोत्र ठेविले ।
थोर पिसे होते लागले ! । परि राखिले तुम्ही ।। 59।।
मागा , जळत काढिले जोहरी । तै,ते देहासीच भय , अवधारी ! ।
आतां हे जोहर [5] वाहर [6] दुसरी ।चैतन्यासकट ।।60।।   5 लाखेचे घर 6 पीडा
दुराग्रह हिरण्याक्षे , । माझी बुद्धि वसुंधरा सूदली काखे , ।
मग मोहार्णव गवाक्षे । रिघोनि ठेला ।।61।।
तेथ तुझेनि गोसावीपणे । एकवेळ बुद्धीचिया ठाया येणे [7]।   7 बुद्धी ताळ्यावर येणे
हे दुसरे वराह होणे । पडिले तुज ।।62।।
ऐसे अपार तुझे केले । एकी वाचा काय मी बोले ! ।
परी पाचही पालव [8] मोकलिले [9] । मजप्रती ।।63।।   8 पंचप्राण 9 मोकळे केले

ते काही न वचेचि वाया , । भले यश फावले देवराया ! ।
जें साद्यंत माया । निरसिली माझी ।।64।।
आजी , आनंदसरोवरीची कमळे । तैसे , हे तुझे डोळे ।
आपुलिया प्रसादाची राउळे [1] । जयालागी करिती , ।।65।। 1 प्रसादाचे स्थान
हां हो , तयाही आणि मोहाची भेटी ! । हे कायसी पाबळी [2] गोठी ? । 2 दुबळी
केउती मृगजळाची वृष्टी ?। वडवानळेसी ? ।।66।।
आणि मी तव दातारा ! । ये कृपेचिये रिघोनि गाभारा ।
घेत आहे चारा । ब्रह्मरसाचा ।।67।।
तेणे माझा जी मोह जाये , । एथ विस्मो काही आहे ! ।
तरी उद्धरलो की तुझे पाये । शिवतले आहाती ।।68।।

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्वत्तः कमलपत्राक्ष महात्म्यमपि चाव्ययम् ।।2।।

तसेच हे कमलपत्राक्षा! भूतांची उत्पत्ति व लय आणि तुमचे अक्षय महात्म्यहि तुमच्यापासून मी सविस्तर ऐकिले

पै , कमलायतडोळसा ! । सूर्यकोटितेजसा ! ।
मिया तुजपासोनि महेशा । परिसले आजी ।।69 ।।
इये भूते जयापरी होती । अथवा , लया हन जैसेनि जाती , ।
ते मजपुढा प्रकृती । विवंचिली देवे ।।70।।
आणि प्रकृती कीर उगाणा दिधला । वरि पुरुषाचाही ठावो दाविला ।
जयाचा महिमा पांघरोनि , जाहला । धडौता वेदु ।।+71।।
जी शब्दराशी वाढे जिये , । कां , धर्मऐशिया रत्नाते विये , ।
ते , एथिचे प्रभेचे पाये । वोळगे , म्हणोनि ।।+72।।
ऐसे अगाध माहात्म्य ।जें सकळमार्गेकगम्य ।
जें स्वात्मानुभवरम्य । ते इयापरी दाविले ।।73।।
जैसा , केरु फिटलिया [3] आभाळी , । दिठी रिगे सूर्यमंडळी । 3 ढगांना कचऱ्याप्रमाणे
कां , हाते सारूनि बाबुळी , । जळ देखिजे ।।74।। उडवून लावणे
नातरी , उकलतया सापाचे वेढे , । जैसे , चंदना खेव देणे घडे ।
अथवा , विवसी पळे , मग चढे । निधान हाता ।।75।।
तैसी , प्रकृती हे आड होती , । ते देवेचि सारोनि परौती , ।
मग , परतत्त्व माझिये मती । शेजार केले ।।76।।
म्हणौनि , इयेविषयीचा मज देवा ! । भरवसा कीर जाहला जीवा ।
परी , आणीक एक हेवा । उपनला असे ।।77।।

तो , भिडा[1] , जरी म्हणो राहो । तरी आना कवणा पुसो जावो ! । 1 भिडस्तपणा करून
काय तुजवाचोनि ठावो । जाणत आहो आम्ही ? ।।78।।
जळचरु [2] जळाचा आभारु धरी [3] , । बाळक स्तनपानी उपरोधु करी । 2 मासे वगैरे 3 संकोच
तरी तया जिणया श्रीहरी ! । आन उपायो असें ? ।।79।।
म्हणौनि , भीड , सांकडी [4] न धरवे , । जीवा आवडे तेही तुजपुढा बोलावे । 4. अडचण
तव , ' राहे म्हणितले देवे । चाड सांगै ' ।।80।।

एवमेतद्यथाऽऽत्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।
द्रष्टुमिच्छामि ते रुपमैश्वरं पुरुषोत्तम ।।3।।
आतां हे परमेश्वरा! तुम्ही आपले हे जसे वर्णन केले तशा प्रकारे तुमचे ईश्वरी स्वरूप हे पुरुषोत्तमा! मी प्रत्यक्ष पाहू इच्छितो.

मग बोलिला तो किरीटी । म्हणे , ' तुम्ही केली जे गोठी , ।
तिया , प्रतीतीची दिठी [5] । निवाली माझी ।।81।। 5 अनुभवरुप दृष्टि
आतां , जयाचेनि संकल्पे , । हे लोकपरंपरा होय , हारपे ।
जया ठायाते , आपणपे । मी , ऐसे म्हणसी , ।।82।।
ते मुद्दल रुप तुझें । जेथूनि , इये द्विभुजें , हन , चतुर्भुजे ।
सुरकार्याचेनि व्याजे, । घेवो घेवो येसी , ।।83।। 6 क्षीरसागरातील
पै,जळशयनाचिया अवगणिया [6] । का,मत्स्य,कूर्म इया मिरवणिया,। शेष शयनाच्या
खेळु सरलिया , तूं गुणिया [7] । सांठविसी जेंथ ।।84।। आरंभापासून
उपनिषदे जे गाती, । योगिये हृदयी रिगोनि पाहाती , । 7 सगुणपणे
तयाते , सनकादिक आहाती । पोटाळुनिया ।।85।।
ऐसे अगाध जे तुझें । विश्वरुप कानी ऐकिजे , ।
ते देखावया , चित्त माझें । उतावीळ देवा ! ।।86 ।।
देवे फेडूनिया सांकड , । लोभे पुसिली जरी चाड , ।
तरी हेचि एकी वाड । आर्ती जी मज ।। 87।।
तुझे विश्वरुप आघवे , । माझिये दिठीसि गोचर होआवे , ।
ऐशी थोर आस जीवे । बांधोनि आहे ।।88।।

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयाऽत्मानमव्ययम् ।।4।।
हे प्रभो! तशा प्रकारचे रुप मी पहाणे शक्य आहे असे जर तुम्हास वाटत असेल, तर हे योगेश्वरा! तुम्ही आपले अव्यय स्वरुप मला दाखवा!

परी , आणीक एक एथ शाङर्गी , । तुज विश्वरुपाते देखावयालागी , ।
पै , योग्यता माझिया आंगी । असे की नाही , ।।89।।
हे आपले आपण मी नेणे ; । ते कां नेणसी , जरी देव म्हणे , ।
तरी , सरोगु काय जाणे । निदान रोगाचे ?।।90।।
आणि जी आर्तीचेनि पडिभरे [1] , । आंर्तु आपुली ठाकीं [2] पै , विसरे । 1 जोर 2 योग्यता
जैसा , तान्हेला म्हणे ' न पुरे । समुद्र मज ' ।।91।।
ऐशा सचाडपणाचिये [3] भुली , । न सांभाळवे समस्या आपुली । 3 तीव्र इच्छा
यालागी , योग्यता जेवी , माउली । बालकाची जाणे ।। 92 ।।
तयापरी , श्रीजनार्दना ! ।विचारिजो माझी संभावना ।
मग विश्वरुपदर्शना । उपक्रम कीजे ।।93।।
तरी ऐसी ते कृपा करा । एऱ्हवी नव्हे हे म्हणा , अवधारा ! ।
वाया पंचमालापे बधिरा , । सुख केउते देणे ! ।।94।।
एऱ्हवी , येकले बापियाचे [4] तृषे , । मेघ जगापुरते काय न वर्षे ! । 4 चातक
परी जहालीही वृष्टि उपखे [5] । जऱ्ही खडकी होय ।।95।। 5 व्यर्थ होते
चकोरा चंद्रामृत फावले ।येरा आण वाहूनि काय वारिले ! ।
परी , डोळ्यावीण पाहले , । वाया जाय ।।96।।
म्हणौनि , विश्वरुप तू सहसा । दाविसी , कीर , हा भरवसा ।
कां,जें कडाडा [6] आणि गहिसा [7]-। माजी नित्य नवा तू की ।+97।। 6 जाणते 7 मूर्ख
तुझे औदार्य जाणो स्वतंत्र [8] , ।देता न म्हणसी पात्रापात्र । 8 अनिर्बंध
पै , कैवल्या ऐसे पवित्र ।जे वैरियाही दिधले ।।98।।
मोक्षु दुराराध्यु कीर होय , । परी तोही आराधी तुझे पाय ।
म्हणौनि , धाडिसी तेथ जाय ।पाइकु जैसा ।।99।।
तुवा सनकादिकांचेनि माने , । सायुज्यी सौरसु दिधला पूतने ।
जे विषाचेनि स्तनपाने । मारु आली ।।100।।
हां गा ! राजसूय यागाचिया सभासदी,। देखता त्रिभुवनाची मांदी ।
कैसा शतधा दुर्वाक्य शब्दी । निस्तेजिलासी ! [9] ।।101।। 9 अपमान केला गेला
ऐसिया अपराधिया शिशुपाळा , । आपणपे ठावो दिधला गोपाळा ।
आणि उत्तानचरणाचिया बाळा । काय ध्रुवपदी चाड ! ।।102।।
तो वना आला याचिलागी , । जे बैसावे पितयाचिया उत्संगी [10] । 10 मांडीवर
की , तो चंद्रसूर्यादिकापरिस जगी । श्लाघ्यु केला ।।103।।
ऐसा वनवासिया [11] सकळा , । देता एकची तू धसाळा [12] । 11 दुःखी 12 सढळ
पुत्रा आळविता , अजामिळा । आपणपें देसी ।।104।।

जेणे उरी हाणितलासि पांपरा [1] , । तयाचा चरणु वाहासी दातारा ।   1 लाथ
अझुनी वैरियाचिया कलेवरा । विसंबसीना ।।105।।
ऐसा अपकारिया [2] तुझा उपकारु , । तू अपात्रीही परी , उदारु ।   2 त्रास देणारा
दे दान म्हणौनि दारवंठेकरु [3] । जाहलासी बळीचा ।।106।।   3 द्वारपाल
तूते आराधी , ना आयके [4] , । होती पुसां बोलावित कौतुके , ।   4 भक्ति करित नव्हती किंवा
तिये , वैकुंठी तुवा, गणिके ,।सुरवाडु केला ।।107।।   नांव कानावर पडु देत नव्हती
ऐसी पाहूनि वायाणी   मिषे [5] ।आपणपे देवो लागसी वानिवसे [6] ।   5 पोकळ निमित्त 6 अकस्मात
तो तू , का अनारिसे । मजलागी करिसी ? ।।108।।
हां गा ! दुभतयाचेनि पवाडे । जें जगाचे फेडी सांकडे ।
तिये कामधेनुचे पाडे [7] । काय भुकेले ठाती ?।।109।।   7 वासरु
म्हणौनि,मिया जे विनविले कांही,। ते,देव न दाखविती हे कीर नाही ।
परी , देखावयालागी देई । पात्रता मज ।।110।।
तुझे विश्वरुप आकळे [8] , ।ऐसे जरी जाणसी माझे डोळे , ।   8 समजेल
तरी आर्तीचे डोहळे ।पुरवी देवा ! ।। 111।।
ऐसी , ठायेठावो विनंती , । जंव करु सरला सुभद्रापती ।
तव , तया षड्गुणचक्रवर्ती । साहवेचिना ।।112।।
तो कृपापीयूषसजळु , । आणि येरु जवळा आला वर्षाकाळु ।
नाना , श्रीकृष्ण कोकिळु , । अर्जुन वसंतु ।।113।।
नातरी , चंद्रबिंब वाटोळे ।देखोनि , क्षीरसागर उचंबळे ।
तैसा दुणेही वरी , प्रेमबळे । उल्लसितु जाहला ।।114।।
मग तिये प्रसन्नतेचेनि आटोपे [9] । गाजोनि म्हणितले सकृपे ।   9 आवेश
' पार्था ! देख ,देख , अमुपे [10]।स्वरुपे माझी ' ।।115 ।।   10 अमर्याद
एक विश्वरुप देखावे , । ऐसा मनोरथु केला पांडवे , ।
की , विश्वरुपमय आघवे । करुनि घातले ।।116।।
बाप उदार देवो अपरिमितु । याचक स्वेच्छा [11] , सदोदितु ।   11 इच्छाकरणारा
असे सहस्त्रवरी देतु । सर्वस्व आपुले ।।117।।   याचक हवा
अहो ! शेषाचेहि डोळे चोरिले , । वेद जयालागी झकविले , ।
लक्ष्मीयेही राहविले [12] । जिव्हार जे ।।118।।   12 राखून ठेवले
ते आतां प्रकटुनि अनेकधा । करीत विश्वरुपदर्शनाचा धांदा ।
बाप ! भाग्या अगाधा । पार्थाचिया ! ।।119।।
जो जागता स्वप्नावस्थे जाये , । तो जेवीं स्वप्नीचे आघवे होये , ।
तेवी , अनंत ब्रह्मकटाह [13]आहे । आपणचि जाहला ।।120।।   13 अनेक ब्रह्मांडे
ते सहसा मुद्रा सोडिली , । आणि स्थुळदृष्टीची जवनिका [14] फेडिली ।   14 पडदा
किंबहुना , उघडिली । योगऋद्धी ।।121।।

परी , हा हे देखेल की नाही , । ऐसी सेचि न करी कांहीं ,।
एकसरा म्हणतसे ' पाही । स्नेहातुर ' ।।122।।

श्रीभगवानुवाच
पश्य मे पार्थ रुपाणि शतशोऽथ सहस्त्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानी नानावर्णाकृतीनि च ।।5।।
हे पार्था! माझी अनेक प्रकारची व अनेक रंगांची व आकाराची ही शेकडो , हजारो दिव्य रूपे पहा.

अर्जुना ! तुवा एक दावा म्हणितले।आणि तेचि दावू , तरी काय दाविले ! ।
आतां देखे आघवे भरिले । माझ्याचि रूपी ।।123।।
एके कृशे , एके स्थूळे , । एके ऱ्हस्वे [1] , एके विशाळे ।
पृथुतरे [2] , सरळे । अप्रांते [3] एके ।।124।।
एके अनावरे , प्रांजळे , । सव्यापारे , एके निश्चळे ।
उदासीने , स्नेहाळे । तीव्रे एके ।।125।।
एके घूर्णिते [4] , सावधे । असलगे , एके अगाधे [5] ।
एके उदारे , अतिबद्धे [6] ।कृद्धे एके ।।126।।
एके शांते सन्मदे [7] । स्तब्धे , एके सानंदे ।
गर्जिते , निशब्दे , । सौम्ये एके ।।127।।
एके साभिलाषे , विरक्ते , ।उन्निद्रिते [8] , एके निद्रिते ।
परितुष्टे , एके आर्ते , । प्रसन्ने एके ।।128।।
एके अशास्त्रे , सशास्त्रे । एके रौद्रे , अतिमित्रे ।
भयानके , एके विचित्रे , । लयस्थे [9] एके ।।129।।
एके जनलीलाविलासे [10] , । एके पालनशीले लालसे।
एके संहारके सावेशे , । साक्षिभूते एके ।।130।।
एवं , नानाविधे , परी बहुवसे। आणि दिव्यतेजप्रकाशे ।
तेवीचि , एकएकाऐसे । वर्णेही नव्हे ।।131।।
एके तातले साडेपंधरे । तैसी कपिलवर्णे अपारे ।
एके सर्वांगी जैसे सेंदुरे । डवरले नभ ।।132।।
एके सावियाचि चुळुकीं [11] । जैसे ब्रह्मकटाह खचिले माणिकीं ।
एके अरूणोदयासारिखी । कुंकुमवर्णे ।।133।।
एके शुद्धस्फटिकसोज्वळे , । एके इंद्रनीळसुनीळे ।
एके अंजनवर्णे [12] सकाळे [13] । रक्तवर्णे एके च।।134।।
एके लसत्कांचनसम पिवळी [14] । एके नवजलदश्यामळी ।
एके चांपेगौरी केवळी । हरिते एके ।।135।।

1. ठेंगु
2 पसरट 3 अमर्याद
4 धुंद 5 गूढ
6 चिक्कु
7 सदा मदोन्मत्त
8 जागे
9 समाधिस्त
10 प्रजाजननाच्या कामात गुंतलेली
11 स्वभावतः चमकणारे
12 काजळ 13 काळेभोर
14 शुद्ध सोन्यासाखे पिवळे

एके तप्तताम्रतांबडी , । एके श्वेतचंद्र चोखडी , ।
ऐसी नानावर्णे रुपडी । देखे माझी ।।136।।
हे जैसे कां आनान वर्ण , । तैसे आकृतीही अनारिसेपण ।
लाजा [1] कंदर्प [2] रिघाला शरण , । तैसी सुंदरे एके ।137।। 1 लाजून 2 मदन
एके अतिलावण्यसाकारे , । एके स्निग्धवपु [3] मनोहरे । 3 तुळतुळीत
शृंगारश्रियेची भांडारे । उघडिली जैसी ।।138।।
एके पीनावयवमांसाळे [4] ।एके शुष्के , अति विक्राळे । 4 लठ्ठ
एके दीर्घकंठे विताळे [5] । विकटे एके ।।139।। 5 मोठ्या टाळूचे
एवं , नानाविधाकृती । इयां पाहता , पारु नाही सुभद्रापती ! ।
ययांच्या एकेकी अंगप्रांती । देख पां ! जग ।।140।।

पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।
बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ।।6।।

हे पहा, बारा आदित्य, आठ वसु, अकरा रुद्र, दोन अश्विनी कुमार, तसेच एकुणपन्नास मरुद्गण हे भारता! पूर्वी कधीहि न पाहिलेली अनेक आश्चर्ये पहा.

जेथ उन्मीलन [6] होत आहे दिठी,। तेथ पसरती आदित्यांचिया सृष्टी । 6 उघडते
पुढती निमीलनी [7] , मिठी ।देत आहाती ।।141।। 7 मिटल्यावर
वदनीचिया वाफेसवे , । होत ज्वाळामय आघवे ।
जेंथ पावकादिक पावे । समुह वसूंचा ।।142।।
आणि भ्रूलतांचे शेवट । कोपे मिळो पाहती एकवट , ।
तेथ रुद्रगणांचे संघाट । अवतरत देखे ।।143।।
पै , सौम्यतेचा वोलावा , ।मिती नेणिजे अश्विनौदेवा ।
श्रोत्री होती पांडवा ! । अनेक वायु ।।144।।
यापरी एकेकाचिये लीळे , । जन्मती सुरसिद्धांची कुळे ।
ऐसी , अपारे आणि विशाळे । रुपे इये पाही ।।145।।
जयाते सांगावया वेद बोबडे , । पहावया , काळाचेही आयुष्य थोकडे ।
धातयाही परी न सांपडे । ठाव जयांचा ।। 146 ।।
जयांते वेदत्रयी कधी नायके , । तिये इये प्रत्यक्ष देख अनेके ।
भोगी आश्चर्याची कवतिके । महासिद्धी ।।147।।

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ।।7।।

हे गुडाकेशा! आज येथे एकत्र झालेले सर्व चराचर जग आणि दुसरेहि जे काय तुला पहाण्याची इच्छा असे ते माझ्या या देहात पाहून घे!

इया मूर्तीचिया किरीटी ! ।रोममुळी देखे पां ! सृष्टी ।
सुरतरुतळवटी , ।तृणांकुर जैसे ।। 148 ।।
चंडवाताचेनि [1] प्रकाशे , । उडत परमाणु दिसती जैसे , । 1 सोसाट्याचा वारा
भ्रमत ब्रह्मकटाह तैसें , । अवयवसंधी ।।149।।
एथ , एकैकाचिया प्रदेशी , । विश्व देख विस्तारेशी ।
आणि विश्वाही परौते मानसी । जरी देखावे वर्ते , ।।150।।
तरी , इयेही विषयीचे कांहीं । एथ सर्वथा सांकडे नाही , ।
सुखे आवडे ते माझिया देही । देखसी तू ।।151।।
ऐसे विश्वमूर्ती तेणे ।बोलिले कारुण्यपूर्णे ।
तव देखत आहे की, नाही न म्हणे , । निवांतुचि येरु ।।152।।
एथ का पां हा उगला ?। म्हणौनि श्रीकृष्णे जंव पाहिला , ।
तव , आर्तीचे लेणे लेइला । तैसाचि आहे ।।153।।

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ।।8।।
परंतु तुझ्या याच दृष्टीने तू पाहू शकणार नाहीस, तुला मी दिव्यदृष्टी देतो; तिने माझा हा ईश्वरी योग म्हणजे योगसामर्थ्य पहा!

मग म्हणे उत्कंठे वोहट [2] न पडे , । अझुनी सुखाची सोय न सांपडे , । 2 उतार
परी दाविले ते फुडे [3] । नाकळेचि यया ।।154।। 3 खरोखर
हे बोलोनि देव हांसिले , । हासोनि देखणियाते म्हणितले ।
' आम्ही विश्वरुप तरी दाविले , । परी न देखसीच तू '' ।।155।।
यया बोला येरे विचक्षणे [4] । म्हणितले , ' हां ,जी कवणासि ते उणे ! । 4 विचारमग्न
तुम्ही बकाकरवी चांदिणे । चरऊ पहा मा ! ।।156।।
हां हो ! उटोनिया आरिसा , । आंधळिया दाऊ बैसा ।
बहिरिया पुढे हृषीकेशा । गाणीव करा ।। 157 ।।
मकरंदकणाचा चारा । जाणता घालूनि दर्दुरा , ।
वाया धाडा शार्ङ्गधरा , । कोपा कवणा ! ।। 158।।
जें अतीद्रिंय म्हणौनि व्यवस्थिले [5] । केवळ ज्ञानदृष्टीचिया भागा फिटले [6] । 5 ठरविले 6 वाट्याला येते
ते तुम्ही चर्मचक्षूपुढे सूदले ! । मी कैसेनि देखे ? ।।159।।
परी , हे तुमचे उणे न बोलावे , । मीचि साहे , तेचि बरवे ' ।
एथ , ' आथि ' म्हणितले देवे । मानू , बापा ! ।।160।।
साच,विश्वरूप जरी आम्ही दावावे,। तरी आधी देखावया सामर्थ्य की द्यावे,।
परी बोलत , बोलत प्रेमभावे ।धसाळ [7] गेलो ।।161।। 7 अविचार

काय जाहले , न वाहता भुई पेरिजे , । तरी तो वेलु, विलया जाइजे ।
तरी आतां माझे निजरुप देखिजे । ते दृष्टी देवो तुज ।।162।।
मग तिया दृष्टी पांडवा ! ।आमुचा ऐश्वर्ययोगु आघवा ।
देखोनिया , अनुभवा , । माजिवडा[1] करी ' ।।163।। 1 तल्लिन हो
ऐसे तेणे वेदांतवेद्ये । सकळ लोक आद्ये ।
बोलिले आराध्ये। जगाचेनि ।।164।।

संजय उवाच
एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ।।9।।
याप्रमाणे बोलल्यावर मग हे राजा धृतराष्ट्रा! योगांचा मोठा ईश्वर जो हरि त्याने अर्जुनाला आपले ईश्वरी रूप म्हणजे विश्वरूप दाखविले

पै , कौरवकुलचक्रवर्ती ! । मज हाचि विस्मयो पुढतपुढती ।
जे श्रियेहूनि [2] त्रिजगती। सदैव असे कवणी ! ।।165।। 2 लक्ष्मीहून
ना तरी , खुणेचे वानावयालागी[3] , । श्रुतीवाचूनि दावा पां जगी ! । 3 आत्मतत्वाची
ना , सेवकपण तरी आंगी । शेषाच्याचि आथी ! ।।166।। स्तुती करण्यास
हां हो ! जयाचेनि सोसे , । शिणत आठही पहार योगी जैसे , ।
अनुसरले गरुडाऐसें । कवण आहे ? ।।167।।
परी , ते आघवेचि एकीकडे ठेले । सापे [4] कृष्णसुख एकंदर जाहले । 4 सांप्रत
जिये दिवूनि जन्मले [5] । पांडव हे ।।168।। 5 जन्मलेल्या
परी पांचाही आंतु ,अर्जुना । श्रीकृष्ण सवियाची जाहला अधीना । दिवसापासून
कामुक का , जैसा अंगना । आपैता कीजे [6] ।।169।। 6 स्वाधीन करून घेते
पढविले पाखरु ऐसे न बोले , । यापरी , क्रीडामृगही तैसा न चले , ।
कैसे दैव एथे सुरवाडले । ते जाणो न ये ।।170।।
आजि हे परब्रह्म सगळे । भोगावया सदैव याचेचि डोळे ।
कैसे वाचेनि , हन , लळे । पाळीत असे ! ।।171।।
हा कोपे , की निवांतु साहे , । हा रुसे , तरी बुझावीत जाये ।
नवल ! पिसे लागले आहे ।पार्थाचे देवा ।।172।।
एऱ्हवी , विषय जिणोनि जन्मले । जें शुकादिक दादुले ।
ते विषयोचि वानिता जाहले । भाट ययाचे ।।173।।
हा योगियांचे समाधिधन ।की होऊन ठेले पार्थाआधीन ।
यालागी , विस्मयो माझे मन । करीतसे राया ! ।।174।।
तेवीचि संजय म्हणे ,' कायसा ।विस्मयो एथ कौरवेशा ! ।
श्रीकृष्णे स्वीकारिजे , तया ऐसा । भाग्योदय होय ।।175।।

म्हणौनि , तो देवांचा रावो ।म्हणे , ' पार्थाते तुज दृष्टि देवो ।
जया विश्वरुपाचा ठावो ।देखसी तू ।।176।।
ऐसी श्रीमुखौनि अक्षरे । निघती ना जव एकसरे , ।
तव , अविद्येचे आंधारे । जावोचि लागे ।।177।।
ती अक्षरे नव्हती , देखा । ब्रह्मसाम्राज्यदीपिका ।
अर्जुनालागी चित्कळिका [1] ।उजळलिया श्रीकृष्णे ।।178।। 1 ज्ञानरुपी ज्योत
मग दिव्यचक्षुप्रकाशु प्रगटला । तया ज्ञानदृष्टी फांटा फुटला ।
ययापरी दाविता जाहला । ऐश्वर्य आपुले ।।179।।
हे अवतार जे सकळ , । ते , जिये समुद्रीचे कां कल्लोळ , ।
विश्व हे मृगजळ । जया रश्मीस्तव दिसें ।।180।।
जिये अनादिभूमिके निटे [2] । चराचर हे चित्र उमटे , । 2 चांगल्याप्रकारे
आपणपें श्रीवैकुंठे । दाविले तया ।।181।।
मागा , बाळपणी येणे श्रीपती ,। जै एक वेळ खादली होती माती , ।
तै , कोपोनिया हाती । यशोदा धरिला ।।182।।
मग भेणे, भेणे , जैसे । मुखी झाडा द्यावयाचेनि मिसे, ।
चवदाही भुवने सावकाशे । दाविली तिये ।।183।।
ना तरी,मधुवनी ध्रुवासि केले । जैसे,कपोल [3] शंके शिवतले,। 3 गाल
आणि , वेदांचियेही मती ठेले , । ते लागला बोलो ।।184।।
तैसा , अनुग्रहो पै राया ! । श्रीहरी केला धनंजया ।
आतां कवणेकडेही माया । ऐसी भाष नेणेचि तो ।।185।।
एकसरे ऐश्वर्यतेजे पाहले [4] । तया चमत्काराचे एकार्णव [5] जाहले । 4 पहाट झाली
चित्त, समाजी, बुडोनि ठेले । विस्मयाचिया ।।186।। 5 महासमुद्र
जैसा , आब्रह्म पूर्णोदकीं , । पव्हे मार्कंडेय एकाकी ।
तैसा , विश्वरुप कौतुकी ।पार्थु लोळे ।।187।।
म्हणे , ' केवढे गगन एथ होते ! । ते कवणे नेले ? पां केउते ?।
ती चराचरे महाभूते । काय जाहली ? ।।188।।
दिशांचे ठावही हारपले । अधोर्ध्व काय , नेणो जाहले ।
चेइलिया स्वप्न , तैसे गेले । लोकाकार ।।189।।
नाना , सूर्यतेजप्रतापे, । सचंद्र तारांगण जैसे लोपे , ।
तैसी , गिळिली विश्वरूपे । प्रपंचरचना ।। 190।।
तेव्हा , मनासी मनपण न स्फुरे , । बुद्धि , आपणपे न सांवरे , ।
इंद्रियांचे रश्मी माघारे । हृदयवरी भरले ।।191।।
तेथ , ताटस्थ्या ताटस्थ्य [6] पडिले ।टकासी टक [7] लागले । 6 स्तब्धता स्तब्ध झाली
जैसे , मोहनास्त्र घातले । विचारजाता ।।192।। 7 एकाग्र झाली

तैसा विस्मितु पाहे कोडे , । तव पुढा होते चतुर्भुज रुपडे ।
तेचि नानारुप , चहुकडे । मांडोनि ठेले ।।193।।
जैसे , वर्षाकाळीचे मेघौडे , । कां , महाप्रळयीचे तेज वाढे , ।
तैसे , आपणावीण कवणीकडे , । नेदीचि उरो ।।194।।
प्रथम स्वरुपसमाधान । पावोनि ठेला अर्जुन , ।
सवेचि उघडी लोचन , । तंव , विश्वरुप देखे ।। 195।।
इहीचि दोही डोळा ।पाहावे विश्वरुपा सकळा , ।
तो , श्रीकृष्णे , सोहळा । पुरविला ऐसा ।। 196।।

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ।।10।।

त्याला म्हणजें त्या विश्वरुपाला अनेक तोंडे व डोळे असून त्यात अनेक अद्भुत देखावे दिसत होते; व त्यावर अनेक प्रकारचे दिव्य अलंकार असून अनेक प्रकारची दिव्य आयुधे उभारलेली चमकत होती.

मग तेथ सैंध [3] देखे वदने । जैसी , रमानायकाची राजभुवने ।   1 विपुल
नाना , प्रगटली निधाने । लावण्यश्रियेची ।।197।।
की,आनंदाची वने सासिन्नली [2] । जैसी,सौंदर्या राणीव [3] जोडली ।   2 भरास आली 3 राज्य
तैसी , मनोहरे देखिली । हरीची वक्त्रे ।।198।।
तयाहीमाजी एकैके ।सवियाची [4] भयानके ।   4 स्वभावतः
काळरात्रीची कटके [5] । उठावली जैसी ।।199।।   5 सैन्ये
की,मृत्यूसीचि मुखे जाहली ।हो का,जे भयाची दुर्गे पन्नासिली [6]।   6 उभारली
की , महाकुंडे उघडली । प्रळयानळाची ।।200।।
तैसी , अद्भुते भयासुरे । तेथ वदने देखिली वीरे ।
आणिके असाधारणे साळंकारे , । सौम्ये बहुते ।।201।।
पै , ज्ञानदृष्टीचेनि अवलोके , । परी , वदनांचा शेवटु न टके , ।
मग , लोचन ते कवतिके । लागला पाहो ।।202।।
तव नानावर्णे कमळवने ।विकासिली , तैसे अर्जुने ।
नेत्र देखिले पालिंगने [7] । आदित्यांची ।।203।।   8 समुदाय
तेथेचि,कृष्णमेघांचिया दाटी । माजी,कल्पांत विजूंचिया स्फुटी [9] ।   9 चमक
तेसिया , वन्हि पिंगळा [10] दिठी । भ्रूभंगातळी ।।204।।   10 पिंगट
हे एकैक आश्चर्य पाहता । तिये एकेचि रूपी , पंडुसुता ।
दर्शनाची अनेकता । प्रतिफळली ।।205।।
मग म्हणे,' चरण ते कवणेकडे ? । केउते मुकुट ? के दोर्दंडे [11] ? ' ।   11 बळकट बुजा
ऐसी वाढविताहे कोडे । चाड देखावयाची ।।206।।

तेथ भाग्यनिधि पार्था । कां विफलत्व होईल मनोरथा ! ।
काय पिनाकपाणीचिया [1] भाता । वायकांडी [2] आहाती ? ।।207।। — 1 शंकर 2 निश्फळ बाण
ना तरी,चतुराननाचिये वाचे,। काय आहाती लटिकिया अक्षराचे साचें [3] ? । — 3 ठसा
म्हणौनि , साद्यंतपण अपाराचे[4] । देखिले तेणे ।।208।। — 4 ज्याला अंत नाही अशा
जयाची सोय वेदा नाकळे , । तयाचे सकळावयव एकेचि वेळे ।
अर्जुनाचे दोन्ही डोळे । भोगिते जाहले ।।209 ।।
चरणौनि मुकुटवरी । देखत विश्वरुपाची थोरी ।
जे नाना रत्न अळंकारी । मिरवत असे ।। 210।।
परब्रह्म आपुलेनि आंगे ।ल्यावया , आपणचि जाहला अनेगे ।
तिये लेणी मी सांगे । काइसयासरिखी ?।।211।।
जियो प्रभेचिये झळाळा , । उजाळु चंद्रादित्यमंडळा ।
जे महातेजाचा जिव्हाळा । जेणे विश्व प्रगटे , ।।212।।
तो दिव्यतेज शृंगारु । कोणाचिये मतीसी होय गोचरु ? ।
देव आपणपेचि लेइले , ऐसे वीरु । देखत असे ।।213।।
मग , तेथेचि ज्ञानाचिया डोळा । पहात करपल्लवा जव सरळा , ।
तव , तोडित कल्पांतीचिया ज्वाळा । तैसी शस्त्रे झळकत देखे ।।214।।
आपण आंग , आपण अलंकार , । आपण हात , आपण हतियार ।
आपण जीव , आपण शरीर , । देखे , चराचर कोंदले देवे ।।215।।
जयाचिया किरणांचे निखरपणे [5] । नक्षत्रांचे होत फुटाणे , । — 5 प्रखरपणा
तेजे खिरडला [6] ,वन्हिी म्हणे । समुद्री रिघो ।।216।। — 6 मागे सरणे
मग काळकूटकल्लोळी कवळिले , । नाना महाविजूचे दांग उमटले , ।
तैसे , अपार कर देखिले । उदितायुधी [7] ।।217।। — 7 शस्त्र उगारलेले

दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ।।11।।

त्या अनंत,सर्वतोमुख व सर्व आश्चर्यांनी भरलेल्या देवास दिव्य सुगंधाची उटी लाविली होती व त्याने दिव्य पुष्पे व वस्त्रे धारण केली होती.

की , भेणे तेथूनि काढिली दिठी, । मग , कंठमुगुट पहातसे किरीटी ।
तव , सुरतरुची सृष्टी । जयापासोनि का जाहली ।218।।
जिये महासिद्धीची मुळपीठे , ।शिणली कमळा जेथ वावटे [8] । — 8 विश्रांती घेते
तैसी कुसुमे अति चोखटे । तुरंबिली देखिली ।।219।।
मुगुटावरी स्तबक [9] । ठायी ठायी पूजाबंध अनेक । — 9 फुलांचा गुच्छ
कंठी रुळताति अलौकिक । माळादंड ।।220।।

स्वर्गे सूर्यतेज वेढिले । जैसे , पंधरेने[1] मेरुते मढिले , । 1 शुद्ध सोन्याने
तैसे , नितंबावरी गाढिले । पीतांबरु झळके ।।221।।
श्रीमहादेवो कापुरे उटिला , । का , कैलासु पारजे [2] डवरिला । 2 पारा
नाना , क्षीरोदके पांघरविला । क्षीरार्णवो जैसा ।।222।।
जैसी,चंद्रमयाची घडी उपलविली,। मग,गगनाकरवी बुंथी [3] घेवविली । 3 बुरखा
तैसी , चंदनपिंजरी देखिली । सर्वांगी तेणे ।।223।।
जेणे स्वप्रकाशा कांती चढे , । ब्रह्मानंदाचा निदाघु [4] मोडे । 4 दाह
जयाचेनि सौरभ्ये , जीवित जोडे । वेदवतीये [5] ।।224।। 5 पृथ्वी
जयाचे निर्लेप अनुलेपु [6] करी , । जे अनंगुही [7] सर्वांगी धरी , । 6 उटी 7 मदन
तया सुगंधाची थोरी । कवण वानी ! ।। 225 ।।
ऐसी , एकैक शृंगारशोभा ।पाहता , अर्जुन जातसे क्षोभा [8] । 8 गोंधळला
तेवीचि , देवो बैसला , की उभा , । की , शयालु [9] हे नेणवे ।।226।। 9 निजलेला
बाहेर दिठी उघडोनि पाहे , । तव , आघवे मूर्तिमय देखत आहे ।
मग आतां न पाहे , म्हणौनि उगा राहे , । तरी , आंतुही तैसेचि ।।227।।
अनावरे , मुखे समोर देखे , ।तयाभेणे , पाठीमोरा जव ठाके , ।
तव , तयाहीकडे श्रीमुखे । करचरण तैसेचि ।।227।।
अहो ! पाहता , कीर प्रतिभासे [10] । एथ नवलावो काय असे ! । 10 दिसते
परि न पाहताही दिसे । चोज[11] आइका ।।229।। 11 आश्चर्य पहा
कैसे अनुग्रहाचे करणे ! । पार्थाचे पाहणे आणि न पाहणे ।
तयाही सकट , नारायणे । व्यापूनि घेतलें ।।230।।
म्हणौनि , आश्चर्याच्या पुरी एकी ।पडिला , ठायेठाव थडी ठाकी [12] । 12 त्वरेने एका
तव , चमत्काराचिया आणिकी । महार्णवी पडे ।।231।। तीराला पोचतो तोच
तैसा , अर्जुन , असाधारणे । आपुलिया दर्शनाचेनि विंदाणे [13] । 13 कौशल्याने
कवळूनि घेतला तेणें । अनंतरूपे ।। 232।।
तो विश्वतोमुख स्वभावे । आणि तेचि दावावयालागी , पांडवे ।
प्रार्थिला , आतां आघवे । होऊनि ठेला ।।233।।
आणि,दीपे का सूर्ये प्रगटे ? । अथवा,निमुटलिया [14] ,देखावेचि खुंटे ? । 14 झाकल्यावर
तैसी दिठी नव्हे , जे वैकुंठे । दिधली आहे ।।234।।
म्हणौनि , किरीटीसी दोही परी । ते देखणे देखे अंधारी ।
हें , संजयो हस्तिनापुरी । सांगतसे राया ।।235।।
म्हणे , ' किंबहुना , अवधारिले । पार्थे विश्वरूप देखिले ।
नाना आभरणी भरले । विश्वतोमुख ' ।।236।।

दिवि सूर्यसहस्त्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ।।12।।
आकाशात हजार सूर्यांची प्रभा एकदम उठली,तर ती त्या महात्म्याच्या कान्तीसारखी दिसेल.

तिये अंगप्रभेचा देवा । नवलावो काइसया ऐसा सांगावा ! ।
कल्पांती , एकुचि मेळावा। द्वादशादित्यांचा होय ।।237।।
तैसें , ते दिव्यसूर्य सहस्त्रवरी । जरी उदयजती , कां , एकेचि अवसरी , ।
तऱ्ही , तया तेजाची थोरी । उपमू नये ।।238।।
आघवयाचि विजूंचा मेळावा कीजे , । आणि प्रळयाग्नीची सर्व सामग्री आणिजे , ।
तेवीचि , दशकुही मेळविजे । महातेजाचा ।।239।।
तऱ्ही , तिये अंगप्रभेचेनि पाडे , । हे तेज काही , काही होईल थोडे ।
आणि तया ऐसे कीर चोखडे । त्रिशुद्धी नोहे ।।240।।
ऐसे महात्म्य या श्रीहरीचे , सहज । फांकतसे सर्वांगीचे तेज ।
ते , मुनिकृपा जी मज । दृष्ट जाहले ।।241।।

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।
अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा ।।13।।
देवदेवाच्या या शरीरात नाना प्रकारे विभागलेले सर्व जग एकत्र झालले अर्जुनाच्या दृष्टीस पडले

आणि तिये विश्वरूपी एकीकडे ।जग आघवे , आपुलेनि पवाडे [1] । — 1 विस्तारासकट
जैसे , महोदधीमाजी बुडबुडे । सिनाने दिसती ।।242।।
कां , आकाशी , गंधर्वनगर । भूतळी , पिपीलिका [2] बांधे घर । — 2 मुंगी
नाना , मेरुवरी सपुर [3] । परमाणु बैसले ।।243।। — 3 लहान लहान
विश्व आघवेचि तयापरी, । तया देवचक्रवर्तीचिया शरीरी , ।
अर्जुन तिये अवसरी । देखता जाहला ।।244।।

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजय ः ।
प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ।।14।।
मग आश्चर्याने थक्क होऊन त्याच्या अंगावर रोमांच उभे राहिले; आणि शिरसा नमस्कार करून व हात जोडून तो अर्जुन देवाला म्हणाला की

तेथ एक विश्व , एक आपण । ऐसे अळुमाळु होते जे दुजेंपण , ।
तेही आटोनि गेले , अंतःकरण । विराले सहसा [4] ।।245।। — 4 एकदम अंतःकरण विरघळून गेले
आंतु आनंदा चेइरे [5] जाहले । बाहेरि गात्रांचे बळ हारपोनि गेले । — 5 जागृती
आपाद पां ! गुंतले । पुलकांचले [6] ।।246।। — 6 रोमांचित झाले
वार्षिये प्रथमदशे , । वोहळलया शैलांचे [7] सर्वांग जैसे । — 7 पर्वतावरून पाणी वाहून गेल्यानंतर
विरुढे कोमलांकुरी , तैसें ।रोमांच जाहले ।247।।

शिवतला [1] चंद्रकरी , । सोमकांतु द्रावो धरी ।	1 स्पर्श करणे
तैसिया , स्वेदकणिका शरीरी । दाटलिया ।।248।।
माजी सांपडलेनि अलिकुळे [5] । जळावरी कमळकळिका जेवीं आंदोळे ।	2 भ्रमरांचे सुदाय
तेवी , आंतुलिया सुखोर्मीचेनि बळे । बाहेरि कांपे ।। 249।।
कर्पूरकर्दळीची गर्भपुटे [3] ।उकलता , कापुराचेनि कोंदाटे [4] ।	3 सोपट 4 दाटल्यामुळे
पुलिका गळती , तेवी थेंबुटे ।नेत्रौनि पडती ।।250।।
उदयलेनि सुधाकरे , । जैसा भरलाचि , समुद्र भरे ।
तैसा , वेळोवेळा ऊर्मिभरे । उचंबळत असें ।।251।।
ऐसा , सात्त्विकाही आठा भावा , । परस्परे वर्ततसे हेवा ।
तेथ , ब्रह्मानंदाची जीवा । राणीव फावली ।।252।।
तैसाचि , तया सुखानुभवापाठी । केला द्वेताचा सांभाळु दिठी ।
मग , उसासौनि , किरीटी । वास पाहिली [5] ।।253।।	5 सभोवार पाहिले
तैथ बैसला होता जिया सवा [6] ।तियाचियाकडे मस्तक खालविला देवा।	6 बाजु
मग जोडूनि करसंपुट , बरवा । बोलतु असे ।।254।।

अर्जुन उवाच

पश्यामि देवांस्तव देवदेहे सर्वास्तथा भूतविशेषसंधान् ।
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थमृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ।।15।।

अर्जुन म्हणाला- हे देवा! तुमच्या या देहात सर्व देव व नाना प्रकारच्या भूतांचे समुदाय, तसेच कमला-सनावर बसलेला सर्व देवांचा स्वामी ब्रह्मदेव,सर्व ऋषि, आणि वासुकि आदिकरून सर्व दिव्य सर्पहि मला दिसत आहेत.

म्हणे ,' जयजयाजी स्वामी ! । नवल कृपा केली तुम्ही ।
जे , हे विश्वरुप की आम्ही । प्राकृत [7] देखो ।। 255।।	7 सामान्य जन
परि साचचि भले केले,गोसाविया ! । मज परितोषु जाहला,साविया [8] ।	8 सहजपणे
जी ! देखिलासि , जो इया । सृष्टीसी तू आश्रयो ।।256।।
देवा मंदराचेनि अंगलगे [1] । ठायीठायी श्वापदांची दांगे ।	9 आश्रयाने
तैसी , इये तुझ्या देही अनेगे ।देखतसे भुवने ।।257।।
अहो ! आकाशाचिये खोळे , । दिसती ग्रहगणांची कुळे ।
का , महावृक्षी अविसाळे [10] । पक्षिजातीची ।।258।।	10 घरटी
तयापरी श्रीहरी ! । तुझिया विश्वात्मकी इये शरीरी ।
स्वर्गु देखतसे , अवधारी ! । सुरगणेसी ।।259 ।।
प्रभु महाभूतांचे पंचक [11] । येथ देखत आहे अनेक ।	11 पाचांचा समुदाय
आणि भूतग्राम एकेक । भूतसृष्टीचे ।।260।।

जी ! सत्यलोकु तुजमाजी आहे , । देखिला चतुराननु हा नोहे ! ।
आणि येरीकडे जव पाहे , । तव , कैलासुही दिसे ।।261।।
श्रीमहादेव भवानियेशी । तुझ्या दिसतसे एके अंशी ।
आणि तूंतेंही गा ! हृषीकेशी । तुजमाजी देखे ।।262।।
पै , कश्यपादि ऋषिकुळे , । इये तुझिया स्वरूपी सकळे ।
देखतसे पाताळे । पन्नगेशी [1] ।।263।। 1 नाग
किंबहुना , त्रैलोक्यपती ! । तुझिया एकेकाचि अवयवाचिये भिंती , ।
इये चतुर्दशभुवने चित्राकृती । अंकुरली जाणो ।।264।।
आणि तेथिचे जे , जे लोक , । ते चित्ररचना जी अनेक ।
ऐसे देखतसे अलोकिक । गांभीर्य तुझे ।।265।।

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादि पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपम् ।।16।।
अनेक बाहु,अनेक उदरे,अनेक तोंडे व अनेक नेत्र असणाऱ्या,अनंतरुपी तुम्हालाच मी चोहोकडे पहातो; पण हे विश्वेश्वरा विश्वरुपा! तुमचा ना अंत,ना मध्य ,किंवा ना आदीहि मला कोठेही दिसत नाही.

त्या दिव्यचक्षुचेनि पैसे [2] ।चहुकडे जव पाहत असे , । 2 मदतीने
तव , दोर्दंडी [3] कां , जैसे । आकाश कोंभैले ।।266।। 3 बळकट भुजामध्ये
तैसें , एकचि निरंतर । देवा ! देखत असे तुझे कर ।
करीत आघवेचि व्यापार । एकेचि काळी ।।267।।
मग , महाशून्याचेनि पैसारे [4] , । उघडली ब्रह्मकटाहाची भांडारे [5] । 4 अव्यक्ताच्या विस्ताराने
तैसी , देखतसे अपारे । उदरे तुझी ।।268।। 5 ब्रह्मांडाची कोठारे
जी ! , सहस्त्रशीर्षयाचे देखिले ।कोडीवरी [6] होतातिं एकिवेळे । 6 सहस्त्रशीर्षच्या कोट्यावधी अवृत्या
की , परब्रह्माचि [7] वदनफळे । मोडोनि आलें [8] ।।269।
तैसी , वक्त्रे जेउती तेउती । तुझी देखतसे , विश्वमूर्ती ! । 7 परब्रह्मरुपी वृक्ष
आणि तयाचिपरी नेत्रपंक्ती । अनेका सैंध ।।270।। 8 वदनांनी बहरला
हे असो ; स्वर्ग , पाताळ । कीं , भूमी , दिशा , अंतराळ , ।
हे विवक्षा ठेली सकळ [9] । मूर्तीमय देखतसे ।।271।। 9 सगळे बोलणेच बंद पडले
हे तुजवींण , एकादियाकडे । परमाणूहि एतुला , कोडे , ।
अवकाशु पाहतसे , परि न सांपडे । ऐसे , व्यापिले तुवा ।।272।।
इये नानापरी अपरिमिते , । जेतुली सांठविली होती महाभूते ।
तेतुलाही पवाडु [10] तुवा अनंते । कोंदला देखतसे ।।273।। 10 विस्तार
ऐसा,कवणे ठायाहूनि तूं आलासी ?। एथ बैसलासि की उभा आहासी ?।
आणि कवणिये मायेचिये पोटी होतासी ?। तुझे ठाण [11] केवढे ?।।274।। 11 आकृती

तुझे रुप , वय कैसे ? । तुजपैलीकडे काय असे ? ।
तू काइसयावरी आहासि ? ऐसे । पाहिले मिया ।।275।।
तव देखिले , जी ! आघवेचि । तरी , आतां तुझा ठावो , तुचि ।
तू कवणाचा नव्हेसि , ऐसाचि । अनादि आयता ।।276।।
तू उभा ना बैठा , । दिघडु [1] ना खुजटा , । 1 उंच
तुज तळीवरी , वैकुंठा ! । तूचि आहासी ।।277।।
तू रुपे , आपणयाचि ऐसा । देवा ! तुझी तुची वयसा [2] । 2 वय
पाठी ,पोट , परेशा ! । तुझे तू गा ! ।।278।।
किंबहुना , आतां । तुझे तूचि आघवे अनंता ! ।
हे पुढत पुढती पाहता । देखिले मिया ।।279।।
परि , या तुझिया रुपाआंतु । जी ! उणीव एक असे देखतु ।
जे , आदि , मध्य , अंतु । तिन्ही नाही ।।280।।
एऱ्हवी,गिवसले [3] आघवा ठायी,। परि सोय [4] न लाहेचि कही,। 3 शोधले 4 शोध
म्हणौनि , त्रिशुद्धि [5] हे नाही । तीन्ही एथ ।।281।। 5 निश्चितपणे
एवं , आदिमध्यांतरहिता । तू विश्वेश्वरा अपरिमिता ।
देखिलासि जी तत्वता । विश्वरुपा ।।282 ।।
तुज महामूर्तीचिया आंगी , । उमटलिया पृथक् मूर्ती अनेगी ।
लेइलासी वानेपरीची [6] आंगी [7] । ऐसा आवडतु [8] आहासी ।।283।। 6 नाना वर्णनाची
नाना , पृथक् मूर्ती , तिया , दृमवल्ली [9] । तुझिया स्वरुपमहाचळी । 7 आंगडी 8 भासतो
दिव्यालंकार फुली ,फळी । सासिन्नलिया ।।284।। 9 वृक्ष वेली
हो का , जे महोदधी तू देवा ! । जाहलासि तरंगमूर्ती हेलावा [10] । 10 उसळणारा
की , तू एक वृक्षु बरवा । मूर्तीफळी फळलासी ।।285 ।।
जी , भूती भूतळ मांडिले , । जैसे , नक्षत्री गगन गुढले [11] । 11 व्यापले
तैसें , मूर्तीमय भरले । देखतसे तुझे रुप ।।286।।
जी एकेकीच्या अंगप्रांती । होय ,जाय , हे त्रिजगती ।
एवढियाही तुझ्या आंगी मूर्ती ।की , रोमा जालिया ।।287।।
ऐसा पवाडु मांडूनि विश्वाचा , । तू कवण पां ! एथ कोणाचा ? ।
हे पाहिले , तव आमुचा । सारथी , तोचि तू ।।288।।
तरी मज पाहता , मुकुंदा ! ।तू ऐसाचि व्यापकु सर्वदा ।
मग भक्तानुग्रहे , तया मुग्धा [12] । रूपाते धरिसी ।।289।। 12 गोजिरवाण्या
कैसे , चहू भुजांचे सांवळे । पाहता , वोल्हावती [13] मन , डोळे ! । 13 शांत होते
खेव देऊ जाइजे , तरी आकळे । दोहीचि बाही ।।290।।
ऐसी मूर्ती कोडिसवाणी [14] , कृपा । करुनि होसी ना विश्वरुपा । 14 सुंदर
कीं , आमुचियाचि दिठी सलेपा [15] ! । जे सामान्यत्वे देखिती ।।291।। 15 सदोष

तरी आतां दिठीचा विटाळु गेला ।तुवा सहजे दिव्यचक्षु केला ।
म्हणौनि यथारुपे देखवला । महिमा तुझा ।।292।।
परी मकरतुंडामागिलेकडे । तोचि होतासि तू एवढे ।
रुप जाहलासि , हे फुडे [1] । वोळखिले मिया ।।293 ।। 1 खरोखर

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ।।17।।

किरीट ,गदा व चक्र धारण करणारे ,चोहोकडे प्रभा फाकलेले ,तेजःपुंज ,रखरखीत ,अग्नि-सूर्याप्रमाणे दैदीप्यमान ,डोळ्यानी पहाण्यासहि अशक्य आणि अपरंपार भरलेले असे तुम्हीच मला जिकडे तिकडे दिसत आहा

नोहे ! तोचि हा शिरी । मुकुट लेइलासी श्रीहरी ! ।
परी , आतांचे तेज आणि थोरी, । नवल की, बहु हे ।।294।।
तेचि हे वरिलियेचि हाती । चक्र परिजितया आयती [2] । 2 फिरत असलेले
सांवरितासि विश्वमूर्ती । ते न मोडे खूण ।।295।।
येरीकडे तेचि हे नोहे गदा ! ।आणि तळिलिया दोनी भुजा निरायुधा ।
वागोरे [3] सांवरावया गोविंदा । संसरिलिया [4] ।।296।। 3 लगाम
आणि तेणेचि वेगे सहसा । माझिया मनोरथासरिसा । 4 सरसावणे
जाहलासि विश्वरुपा विश्वेशा । म्हणौनि जाणे ।।297 ।।
परी , कायसे बा हे चोज ! । विस्मयो करावयाहि पाडू नाही मज ।
चित्त होऊनि जातसे निर्बुज [5] ।आश्चर्ये येणे।।298।। 5 थक्क
हे एथ आथि , का येथ नाही , ।ऐसे श्वसोही नये कांहीं [6] । 6 भरवसा येत नाही
नवल , अंगप्रभेची नवाई । कैसी कोंदली सैंध ! ।।299।।
एथ अग्नीचीही दिठी करपत । सूर्य खद्योतु तैसा हारपत ।
ऐसे तीव्रपण अद्‌भुत ।तेजाचे यया ।।300।।
हो का , महातेजाचिया महार्णवी । बुडोनि गेली सृष्टी आघवी ।
की , युगांतविजूंच्या पालवी । झाकले गगन ।।301 ।।
ना तरी , संहारतेजाचिया ज्वाळा ।तोडोनि , माचू बांधला अंतराळा ।
आतां दिव्य ज्ञानाचिया डोळा ।पाहवेना ।।302।।
उजाळु अधिकाधिक बहुवसु । धडाडीत आहे अतिदाहसु ।
पडत दिव्यचक्षूसही त्रासु । न्याहाळिता ।।303।।
हो का,जे महाप्रळयीचा भडाडु [7] । होता काळाग्निरुद्राचिया ठायी गूढु,। 7 भडका
तो तृतीयनयनाचा मढु [8] । फुटला जैसा ।।304।। 8 कळी
तैसे पसरलेनि प्रकाशे । सैंध पांचवनिया [9] ज्वाळांचे वळसे । 9 पंचाग्नी
पडता , ब्रह्मकटाह कोळिसे । होत आहाती ।।305।।

ऐसा , अद्‌भुत तेजोराशी , । जन्मा नवल , म्यां देखिलासी ।
नाही व्याप्ती , आणि , कांतीसी । पारु जी तुझिये ।।306।।

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ।।18।।
तुम्हीच अखेरचे ज्ञेय अक्षर ब्रह्म,तुम्हीच या विश्वाचे शेवटचे आधार, तुम्हीच अव्यय असून शाश्वत धर्माचे रक्षक, आणि सनातन पुरुष तुम्ही, असे मला वाटते.

देवा ! तू अक्षर [1] । औटाविये [2] मात्रेसि पर [3] ।
श्रुती जयाचे घर । गिवसीत आहाती ।।307।।
जे आकाराचे आयतन [4] , । जें विश्वनिक्षेपैकनिधान [5] ।
ते अव्यय तू गहन । अविनाश जी ! ।।308 ।।
तू धर्माचा वोलावा । अनादिसिद्ध तू नित्य नवा ।
जाणे मी सदतिसावा [6]। पुरुष विशेष तू ।।309।।

1 अविनाशी 2 साडेतीन ॐकार मात्रेच्या 3 पलीकडे
4 घर 5 जगताची साठवण करण्याचे एकच ठिकाण
6 छत्तिस तत्वांच्या पलीकडचा ही तत्वे अ .13,श्लोक 5,6 येथे दिली आहेत

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्यमनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ।।19।।
आदि ,मध्य किंवा अंत नसून ज्याला अनंत बाहु,चंद्र व सूर्य हे ज्याचे डोळे आणि पेटलेला अग्नि हे ज्याचे तोंड, असे अनंतशक्तिमान् तुम्हीच आपल्या तेजाने या सर्व जगाला तापवीताना दिसता.

तू आदिमध्यांतरहितु । स्वसामर्थ्ये तू अनंतु ।
विश्वबाहु अपरिमितु । विश्वचरण तू ।।310 ।।
पै , चंद्र , चंडांशु [7] ,डोळा [8] । दावितासि कोपप्रसाद लीळा ।
एका रुससी,तमाचिया डोळा,। एका,पाळितोसि कृपादृष्टी ।।311।।
जी ! एवंविधा तूते । मी देखतसे , हे निरुते , ।
पेटले प्रळयाग्नीचे उजिते [9] । तैसे वक्त्र हे तुझे ।।312।।
वणिवेनि पेटले पर्वत ।कवळूनि , ज्वाळांचे उभड [10] उठत ।
तैसी , चाटीत दाढा दांत ।जीभ लोळे ।।313।।
इये वदनीचिया उबा , । आणि जी ! सर्वांगकांतीचिया प्रभा , ।
विश्व तातले , अति क्षोभा । जात आहे ।।314।।

7 सूर्य 8 डोळे आहेत
9 प्रकाशलेले
10 लोट

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।
दृष्टवा ऽ द्भुतं रुपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ।।20।।
कारण आकाश व पृथ्वी यांच्यातील हे सर्व अंतर आणि सर्व दिशा तुम्ही एकट्याने व्यापून टाकल्या आहेत; व तुमचे हे अद्भुत व उग्र रुप पाहून हे महात्मन! त्रैलोक्याची भीतीने गाळण उडाली आहे.

कां जे द्यौर्लोक [1] आणि पाताळ । पृथिवी आणि अंतराळ 1 स्वर्ग
अथवा दशदिशा समाकुळ [2] । दिशाचक्र ।।315।। 2 समस्त
हे आघवेचि , तुवा एके । भरले , देखत आहे कौतुके ।
परि गगनाहीसकट भयानके । आप्लविजे [3] जेवीं , ।।316।। 3 बुडवीणे
ना तरी,अद्‌भुत रसाचिया कल्लोळी ।जाहली चवदाही भवनासि कडियाळी [4] । 4 वेष्टण
तैसे , आश्चर्यचि मग मी आकळी । काय एक ! ।।317।।
नावरे व्याप्ती हे असाधारण । न साहवे रूपाचे उग्रपण ।
सुख दुरी गेले , परि प्राण । विपाये धरिजे ।।318।।
देवा ! ऐसे देखोनि तूते , । नेणो कैसे आले भयाचे भरिते ।
आतां दुःखकल्लोळी झळंबते [5] । तिन्ही भुवने ।।319।। 5 आदळणे
एऱ्हवी तुज महात्मयाचे देखणे । तरि भयदुःखासि कां मेळवणे ? ।
परि, हे सुख नव्हेचि, जेणे गुणे । ते जाणवत आहे मज ।।320।।
जव , तुझे रुप नोहे दिठे [6], । तव जगासी संसारिक गोमटे [7]। 6 द्रष्टिस पडत नाही
आतां देखिलासि , तरी विषयविटे । उपनला त्रासु ।।321।। 7 संसारिक विषय
तेवीचि , तुज देखिलियासाठी , । काय सहसा तुज देवो येईल मिठी ? ।
आणि नेदी , तरी शोकसंकटी । राहो केवी ? ।।322।।
म्हणौनि , मागा सरो , तव संसारु । आडवीत येतसे अनिवारु ।
आणि पुढा , तू तव अनावरु । न येसी घेवो ।।323।।
ऐसा माझारलिय सांकडा [8] । बापुड्या त्रैलोक्याचा होतसे हुरडा । 8 अडचणीत पडणे
ऐसा हा ध्वनी जी ! फुडा । चोजवला मज ।।324।।
जैसा , आरंबळला [9] आगी , । तो समुद्रा ये निवावयालागी । 9 पोळणे
तव , कल्लोळपाणियाचिया तरंगी । आगळा बिहे ।।325।।
तैसे , या जगासि जाहले । तूते देखोनि तळमळित ठेले ।
यामाजी , पैल भले । ज्ञानशुरांचे [10] मेळावे ।।326।। 10 ज्ञानसंपन्न देव

अमी हि त्वां सुरसंघा विशन्ति केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गुणन्ति ।
स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः स्तुवन्ति त्वाम् स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ।।21।।
हे पहा, देवांचे हे गण तुमचे ठायी प्रवेश करीत आहेत, व काही भयाने हात जोडून प्रार्थीत आहेत; आणि 'स्वस्ति, स्वस्ति ' असे म्हणून स्तोत्रांनी महर्षी व सिद्ध यांचे गण तुमचे स्तवन करीत आहेत.

हे , तुझेनि आंगिके तेजे , । जाळूनि सर्व कर्माची बीजें ।
मिळत तुज आंतु सहजे । सद्‌भावेसी ।। 327।।
आणिक एक , साविंयाचि भयभीरु , । सर्वस्वे धरूनि तुझी मोहरु ।
तुज प्रर्थिताति , करु ।जोडोनिया ।।328।।
देवा ! अविद्यार्णवी पडिलो । जी ! विषयवागुरे [11] आतुडलो । 11 विषयरुपी जाळे
स्वर्गसंसराचिया सांकडलो । दोही भागी ।।329।।

ऐसे आमुचे सोडवणे , । तुजवाचोनि कीजेल कवणे ? ।
तुज शरण गा , सर्वप्राणे । म्हणत देवा ।।330।।
आणि महर्षी अथवा सिद्ध । विद्याधरसमुह विविध ।
हे बोलत तुज स्वस्तिवाद । करिती स्तवन ।।331।।

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।
गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघा विक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ।।22।।
तसेच रुद्र व आदित्य, वसु आणि जे साध्यगण ते, विश्वदेव,दोन्ही अश्विनीकुमार व मरुद्गण व उष्मपा म्हणजे पितर,आणि गंधर्व,यक्ष,राक्षस व सिद्ध यांचे मेळे सर्वत्र विस्मित होऊन तुमच्याकडे पहात आहेत.

हे रुद्रादित्यांचे मेळावे । वसु हन साध्य आघवे ।
अश्विनौ देव विश्वे देव विभवे [1] ।वायुही हे जी ! ।।332।। 1 ऐश्वर्याने
अवधारा ! पितर हन गंधर्व । पैल , यक्षरक्षोगण सर्व ।
जी महेंद्रमुख्य देव । कां , सिद्धादिक ।।333।।
हे आघवेचि आपुलालिया लोकी । सोत्कंठित अवलोकी ।
हे महामूर्ती दैविकीं । पाहात आहाती ।।334।।
मग , पाहात , पाहात , प्रतिक्षणी । विस्मित होऊनि अंतःकरणी ।
करित निजमुकुटी वोवाळणी। प्रभुजी तुज ।।335।।
ते जयजय घोष कलरवे । स्वर्ग गाजविताती आघवे ।
ठेवित ललाटावरी बरवे । करसंपुट [2] ।।336।। 2 ओंजळी
तिये विनयद्रुमाचिये आरवी [3] , । सुरवाडली सात्विकाची माधवी । 3 बागेत
म्हणौनि , करसंपुटपल्लवी । तू होतासि फळ ।। 337।।

रुपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाऽहम् ।।23।।
हे महाबाहो!तुमचे हे अवाढव्य,अनेक तोंडाचे,अनेक डोळ्यांचे,अनेक बाहूंचे अनेक मांड्यांचे ,अनेक उदरांचे व अनेक दाढांमुळे विक्राळ दिसणारे रुप पाहून सर्व लोक व मी भयभीत झालो आहोत

जे , लोचना भाग्य उदेले , । मना सुखाचे सुयाणे [4] पाहले । 4 सुकाळ
जे अगाध तुझे देखिले । विश्वरुप इही ।।338।।
हे लोकत्रयव्यापक रुपडे । पाहता , देवाही वचक पडे ।
याचे सन्मुखपण [5] जोडे । भलतयाकडुनी ।।339।। 5 समोरपणा
ऐसे एकचि परी विचित्रे।आणि भयानके वक्त्रे।
बहुलोचन हे सशस्त्रे।अनंतभुजा।।340।।

अनंत चारु [1] बाहु , चरण , ।बहूदर आणि नानावर्ण ।
कैसे प्रतिवदनी मातलेपण । आवेशाचे ।।341।।
हो कां , महाकल्पाचिया अंती , । तवकलेनि [2] यमे , जेउततेउती [3] ।
प्रळयाग्नीची उजिती [4] । आंबुखिली [5] जैसी ।।342।।
ना तरी , संहारत्रिपुरारीची यंत्रे [6] , । की प्रळयभैरवाची क्षेत्रे [7] , ।
नाना , युगांतशक्तीची पात्रे [8], । भूतखिचा [9] वोढविली ।।343।।
तैसी जियेतियेकडे , । तुझी वक्त्रे जी प्रचंडे ।
न समाती , दरीमाजी सिंव्हाडे [10] ।तैसे दशन दिसती रागीट ।।344।।
जैसे , काळरात्रीचेनि अंधारे , । उल्हासत निघती संहारखेचरे [11] ।
तैसिया , वदनी प्रळयरुधिरे । काटलिया दाढा [12] ।।345।।
हे असो ; काळे अवंतिले रण , । कां , सर्व संहारे मातले मरण ,।
तैसे , अतिभिंगुळवाणेपण [13] । वदनी तुझिये ।।346।।
हे बापुडी लोकसृष्टी । मोटकिये [14] विपाइली दिठी [15]।
आणि दुखःकालिंदीचिया [16] तटी । झाड होऊनि ठेली ।।347।।
तुज महामृत्युचिया सागरी , । आतां हे त्रैलोक्य जीविताची तरी [17] ।
शोकदुर्वातलहरी । आंदोळत असे ।।348।।
एथ कोपोनि जरी , वैकुंठे [18]। ऐसे हन म्हणिपैल अवचटे [19] , ।
’ जे तुज लोकांचे काई वाटे ? । तूं ध्यान सुख हे भोगी ’ ।।349।।
तरी जी ! लोकांचे कीर साधारण । वाया आड सूतसे वोडण [20] ।
केवी ? सहसा म्हणे, ’ प्राण । माझेचि कांपती ’ ।।350।।
ज्या मज सहांररुद्र वासिपे [21] , । ज्या मजभेणे मृत्यु लपे , ।
तो मी एथे अहाळबाहळी कापे [22] । ऐसे तुवा केले ।।351।।
परि नवल बापा ! हे महामारी , । इया नाम विश्वरुप जरी , ।
हे भ्यासुरपणे हारी [23] , । भयासी आणी ।।352।।

1 सुंदर
2 कोपलेल्या
3 जिकडेतिकडे
4 भडका 5 व्यापला
6 शस्त्रास्त्रे 7 टोळ्या
8 तोफा 9 भूतांचा चुराडा करण्यास
10 सिंह 11नाश करणाारी पिशाच्चे
12 माखलेल्या दाढा
13 अति भयानक
14 थोडीशी 15 नजर टाकली 16 दुःखरुपी यमुनेच्या काठी 17 नाव
18 (कृष्ण)तुम्ही 19 कदाचित
19 उगिचच आड पडदा करतो
21 भीतो
22 अत्यंत भीतीने कापत आहे
23 पराभव करते

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट् वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा धृति न विंदामि शमं च विष्णो ।।24।।
आकाशाला जाऊन भिडलेले ,तेजस्वी,अनेक रंगांचे ,जबडा पसरलेले,आणि मोठ्या व प्रदीप्त डोळ्यांनी युक्त अशा तुम्हाला पाहून अंतरात्मा व्याकुळ झाल्याने हे विष्णो! माझा धीर सुटला व शांतीहि नाहीशी झाली!.

ठेली महाकाळेसि हटेतटे [24] । तैसी , कितीएके मुखे रागिटे ।
इही वाढोनिया , धाकुटे । आकाश केले ? ।।353।।
गगनाचेनि वाडपणे नाकळे , । त्रिभुवनीचियाही वारिया न वेटाळे , ।
ययाचेनि वाफा , आगी जळे । कैसे धडाडीत असे ! ।।354।।

24 महाकाळाबरोबर भयभीत करण्यात स्पर्धा करित

तेवीचि , एकासारिखे एक नोहे । एथ वर्णावर्णाचा भेदु आहे ।
हो का , जे प्रळयी सावावो लाहे । वन्ही ययाचा ।।355।।
जयाचिये आंगीची दीप्ती येवढी , । जे , त्रैलोक्य कीजे राखोंडी ।
की , तयाही तोंडे , आणि तोंडी । दांत दाढा ।।356।।
कैसा वारया धनुर्वात चढला ! । समुद्र की महापुरी पडिला ! ।
विषाग्नि मारा प्रवर्तला । वडवानळासि ! ।।357।।
हळाहळ आगी पियाले ! । नवल मरण मारा प्रवर्तले ! ।
तैसे , संहारतेजा या जाहले । वदन देखा ! ।।358।।
परी कोणे माने विशाळ ! । जेसे तुटलिया अंतराळ ।
आकाशासि कव्हळ [1] ।पडोनि ठेले ।।359।। — 1 खिंड
नातरी , काखे सूनि वसुंधरी , ।जै हिरण्याक्षु रिगाला विवरी , ।
तै उघडले हाटकेश्वरी [2] ।जेवीं पाताळकुहर [3] ।।360।। — 2 शंकर 3 पताळाची गुहा
तैसा , वक्त्रांचा विकाशु , । माजी , जिव्हांचा आगळाचि आवेशु , ।
विश्व न पुरे , म्हणौनि घासु । न भरीचि कोडे ।।361।।
आणि पाताळव्याळांचिया फुत्कारी , । गरळज्वाळा लागती अंबरी , ।
तैसी पसरलिये वदनदरी-। माजी हे जिव्हा ।।362।।
काढूनि प्रळयविजूंचि जुंबाडे [4] । जैसे पन्नासिले [5] गगनाचे हुडे [6] । — 4 समुदाय 5 तयार करणे 6 बुरुज 7 ओठांचे काठावर
तैसे , आवाळुवांवरी [7] आकंडे । धगधगीत दाढांचे ।।363।।
आणि ललाटपटाचिये खोळे , । कैसे भयाते भेडविताती डोळे ! ।
हो का , जे महामृत्युचे उमाळे [8] । कडवसा राहिले [9] । — 8 लोट 9 अंधारात राहिले
ऐसे वाऊनि भयाचे भोज [10] । एथ काय निपजवूं पहातोसि काज ? । — 10 भीतीदायक सोंग घेऊन
ते नेणो , परी मज ।मरणभय आले ।।365।।
देवा ! विश्वरुप पहावयाचे डोहळे । केले , तिये पावलो प्रतिफळे [11] । — 11 फलतृप्ती झाली
बापा देखिलासि , आतां डोळे । निवावे तैसे निवाले ।।366।।
अहो ! देहो पार्थिव कीर जाये , । ययाची काकुळती कवणा आहे ! ।
परि , आतां चैतन्य माझे विपाये । वाचे , की न वाचे ? ।।367।।
एऱ्हवी , भयास्तव आंग कापे । नावेक आगळे [12] , तरी मन तापे ,। — 12 क्षणभर जरी वाढले
अथवा बुद्धीही वासिपे [13] ,। अभिमानु विसरिजे ।।368।। — 13 भीणे
परी , येतुलियाही वेगळा।जो केवळ आनंदैककळा [14] । — 14 संतोषाचा एकच अंश 15 शहारे
तया अंतरात्मयाही निश्चळा । शियारी [15] आली ।।369।।
बाप ! साक्षात्काराचा वेधु [16] , । कैसा देशधडी [17] केला बोधु ! । — 16 प्रभावाने17 हद्दपार
हा गुरुशिष्यसंबंधु । विपाये नांदे ! ।। 370।।
देवा ! तुझ्या ये दर्शनी , । जे वैकल्य [18] उपजले आहे अंतःकरणी ,। — 17 व्याकुळता
ते सांवरावयालागी , गवसणी । धैर्याची करितसे ।।371।।

तव माझेनि नामे धैर्य हारपले,।की,तयाहीवरी विश्वरूपदर्शन जाहले,।
हे असो; परि,मज भले अतुडविले [1] । उपदेशा इया ! ।।372।। 1 गुरफटून टाकले
जीव विसंवावयाचिया चाडा , । सैंध धावाधावी करितसे बापुडा , ।
परि सोयही कवणेकडा । न लभे एथ ।।373।।
ऐसे विश्वरुपाचिया महामारी , । जीवित्व गेले आहे चराचरी , ।
जी ! न बोले , तरि काय करी ? । कैसेनि राहे ?।।374।।

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसंनिभानि ।
दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास ।।25।।
आणि दाढांनि विक्राळ व प्रलयकाळच्या अग्नीसाखी तुमची ही तोंडे पाहूनच, मला दिशा कळत नाहीत, आणि समाधानहि वाटत नाही हे जगन्निवासा देवदेवा!।प्रसन्न व्हा!

पै, अखंड डोळ्यापुढे । फुटले जैसे महाभयाचे भांडे , ।
तैसी तुझी मुखे , वितंडे । पसरली देखे ।। 375।।
असो ; दात दाढांची दाटी । न झाकवे मा दो दो वोठी , ।
सैंध प्रळयशस्त्रांचिया दाट कांटी[2] । लागलिया जैशा ।।376।। 2 दाट काटेरी कुंपण
जैसे , तक्षका विष भरले , । हो कां ! जे काळरात्री भूत संचरले , ।
की , आग्नेयास्त्र परजिले । वज्राग्नि जैसे ।।377।।
तैशी तुझी वक्त्रे प्रचंडे , । वरि आवेश हा बाहेरी वोसंडे , ।
आले मरणरसाचे लोंढे । आम्हावरी ।।378।।
संहारसमयीचा चंडानिळु [3] । आणि महाकल्पांत प्रलयानळु । 3 भयंकर वारा
या दोही जै होय मेळु , । तै , काय एक न जळे ? ।।379।।
तैसी संहारके तुझी मुखे । देखोनि , धीरु का आम्हा पारुखे [4] ? । 4 सोडून जाणे
आतां भुललो मी , दिशा न देखे । आपणपे नेणे ।।380।।
मोटके [5] विश्वरूप डोळा देखिले,। आणि सुखाचे अवर्षण पडिले । 5 थोडेसे
आतां जापाणी , जापाणी [6] आपुले । अस्ताव्यस्त हे ।।381।। 6 आवरुन घ्या
ऐसे करिसी,म्हणौनि जरी जाणे,। तरी,हे गोष्टी सांगावी कां,मी म्हणे ।
आतां एक वेळ वांचवी जी प्राणे । या स्वरुपप्रळयापासोनि ।।382।।
जरी तूं गोसावी आमुचा,अनंता ! । तरी,सुई वोडण [7] माझिया जीविता । 7 कवच घाल
सांटवी पसारा हा मागुता । महामारीचा ।। 383।।
आईके सकळ देवांचिया परदेवते ! । तुंवा चैतन्ये गा ! विश्व वसते ।
ते विसरालासि ? हे उपरते [8] । संहारूं आदरिले ।। +384।। 8 उलट
म्हणौनि , वेगी प्रसन्न होई देवराया ! । संहरी संहरी आपुली माया ।
काढी माते महाभया-। पासोनिया ।। 385।।

हा ठायवरी पुढतपुढती , । तूते म्हणिजे बहुवा काकुळती ।
ऐसा मी विश्वमूर्ती । भेडका [1] जाहलो ।। 386।। — 1 घाबरलो
जै , अमरावतीये आला धाडा [2] , । तै , म्या एकलेनि केला उवेडा [3] । — 2 हल्ला 3 पराभव केला
जो मी , काळाचियाही तोंडा । वासिपु [4] न धरी , ।। 387।। — 4 भीती
परी तया आंतुल नव्हे हे , देवा ! । एथ मृत्युसही करूनि चढावा ।
तुवां आमुचाचि घोटु भरावा । या सकळ विश्वेसी ।। 388।।
कैसा नव्हता प्रळयाचा वेळु ,। गोखा [5] तूंचि मिनलासि काळु । — 5 मध्ये
बापुडा हा त्रिभुवन गोळु । अल्पायु जाहला ।। 389।।
अहा !, भाग्या विपरीता ! । विघ्न उठिले शांत करितां ।
कटकटा ! विश्व गेले आंता , । तूं लागलासि ग्रासुं ।।390।।
हे नव्हे मा रोकडे [6]! । सैंध पसरूनिया तोंडे , । — 6 प्रत्यक्ष दिसत नाही का?
कवळितासि चहूकडे । सैन्ये इये ।। 391।।

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसङ्घैः ।
भीष्मो द्रोण ः सूतपुत्रस्तथाऽसौ सहास्मदीयैरपि योधमुख्यै ः ।।26।।

हे पहा, राजांच्या गणासह धृतराष्ट्राचे सर्व पुत्र, भीष्म,द्रोण आणि तसाच हा सूतपुत्र कर्ण, आमच्या बाजूच्याहि मुख्य मुख्य योद्धयांसह ,

नोहेति हे कौरवकुळीचे वीर ,। आंधळिया धृतराष्ट्राचे कुमर ।
हे गेले ,गेले ,सहपरिवार । तुझिया वदनी ! ।।392।। — 7 सांगावयाला
आणि जे , जें , यांचेनि सवाये । आले , देशोदेशीचे राये , । — शिल्लक नाही
तयांचे सांगावया जावो न लाहे [7] । ऐसे सरकटित [8] आहासी ।। 393।। — 8 सरसकट ग्रासणे
मदमुखाचिया संघटा [9] । घेत आहासि घटघटा । — 9 मदोन्मत्त हत्तीचा कळप
आरणी [10] हन थाटा [11] । देतासि मिठी ।। 394।। — 10 युद्धभुमीवरील 11 समुदाय
जंत्रावरिचील मार [12] । पदातीचे मोगर [13] । — 12 तोफेवरील शिपाई
मुखाआंत भार । हारपताति , मा ! ।। 395।। — 13 पायदळ
कृतांताचिया जावळी [14] । जें एकचि विश्वाते गिळी , । — 14 सोबती
तिये कोटीवरी , सगळी । गिळितासि शस्त्रे ।। 396।।
चतुरंगा परिवारा । संजोडियां रहंवरा [15] । — 15 उत्तम रथ
दांत न लाविसी मा परमेश्वरा ! । कैसा तुष्टलासि [16] बरवा ! ।। 398।। — 16 संतुष्ट झालास
हां गा !, भीष्माऐसा कवणु । सत्यशौर्यनिपुणु ? ।
तोही , आणि ब्रह्मण द्रोणु , । ग्रासिलासि , कटकटा [17] ! ।।398।। — 17 हाय हाय
अहा !, सहस्त्रकराचा कुमरु [18], । एथ गेला गेला , कर्णवीरु । — 18 सूर्याचा पुत्र
आणि आमुचिया आघवयांचा केरु । फेडिला देखे ।। 399।।

कटकटा धातया ! । कैसे जाहले अनुग्रहा यया ! ।
मियां प्रार्थूनि जगा बापुडिया, । आणिले मरण ।।400।।
मागां , थोडिया बहुवा उपपत्ती , । येणे सांगितलिया विभूति , ।
तैसा नसेचि मा , पुढती । बैसलो पुसो ! ।। 401।।
म्हणौनि,भोग्य ते त्रिशुद्धी [1] न चुके ,। आणि बुद्धीही,होणारासारिखी,ठाके [2]।
माझ्या कपाळी पिटावे लोके , । ते लोटेल कांह्यां [3] ? ।।402।।
पूर्वी,अमृतही हांता आले,। परी,देव नसतीचि उगले [4] ।
मग काळकूट उठविले । शेवटी जैसे ।। 403।।
परी, ते एकबगी [5] थोडे । केलिया प्रतिकारामाजिवडे , [6] ।
आणि , तिये अवसरीचे ते सांकडे , । निस्तरविले शंभु ।। 404।।
आतां , हा जळतां वारा कें वेटाळे [7] ? । कोणा हे विषा भरले गगन गिळे ? ।
महाकाळेसि के खेळे । आंगवत असे [8] ? ।। 405।।
ऐसा अर्जुन दुःखे शिणतु । शोचित असे जीवाआंतु ।
परी न देखे तो प्रस्तुतु । अभिप्राय देवाचा ।।406।।
'' जे मी मारिता हे कौरव मरते '' । ऐसेनि वेटाळिला होता मोहे बहुते ।
तो फेडावयालागी अनंते । हे दाखविले निज ।। 407।।
'' अरे ! कोण्ही कोणाते न मारी , । एथ मीचि हो सर्व संहारी '' ।
हे विश्वरुपव्याजे , हरी । प्रकटित असे ।। 408।।
परी , वायांचि व्याकुलता । तो , न चोजवेचि [9] पंडसुता ।
मग अहा !, कंपु नव्हता [10]। वाढवित असे ।। 409।।

1 निश्चित
2 होते
3चुकेल कसे
4 स्वस्थ बसले नाहीत
5 एकप्रकारे
6 प्रतिकार करण्याजोगे
7 आवरणे
8 झुंजावयाचे सामर्थ्य आहे
9 समजत नाही
10 निष्कारण कंप

वकत्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङगै : ।।27।।

तुमच्या विक्राळ दाढांच्या या अनेक भयंकर तोंडांत भराभर शिरत आहेत; व काही दातांमध्ये सापडून डोक्याचा चुराडा झालेले नजरेस येत आहेत.

तेथ म्हणे,'' पाहा हो,एके वेळे । सासिकवचेसि [11] दोन्ही दळे ।
वदनी गेली , आभाळे । गगनी कां जैसी ।। 410।।
कां , महाकल्पाचिया शेवटी , । जै , कृतांतु कोपला होय सृष्टी , ।
तै , एकविसांही स्वर्गा मिठी । पाताळासकट दे ।। 411।।
नातरी , उदासीने दैवे । संचकाची [12] वैभवे ।
जेथीची तेथ स्वभावे । विलया जाती ।। 412।।
तैसी , सासिन्नली सैन्ये एकवटे । इये मुखी जाहली प्रविष्टे ।
परी एकही तोंडौनि न सुटे । कैसे कर्म देखा ! ।। 413।।

11 ढाल तलवारी सह
12 चिक्कु

अशोकाचे अंगवसे [1] , । चघळिले कऱ्हेनि [2] जैसे , । 1 शेंडा 2 उंट
लोक वक्त्रामाजी तैसे , । वाया गेले ।। 414।।
परि सिसाळे मुकुटेसी [3] । पडिली दाढांचे सांडसी [4] । 3 मुकुटासकट मस्तके
पीठ होत कैसी । दिसत आहाती ।। 415।। 4 चिमट्यात
तिये रत्ने दातांचिये सवडी [5] । कूट लागले जिभेच्या बुडी। 5 फट
कांही काही आगरडी [6] । दंष्ट्रांची माखली ।।416।। 6 टोके
हो कां , जे विश्वरूपे काळे । ग्रासिली लोकांची शरीरे बळे , ।
परि , जीवित्व , देहीची सिसाळे [7] , । अवश्य की राखिली ।।417।। 7 मस्तके
तैसी , शरीरामाजी चोखडी । इये उत्तमांगे होती फुडी , ।
म्हणौनि , महाकाळाचियाही तोंडी । परि उरली शेखी ।।+ 418।।
मग म्हणे , '' हे काई । जन्मलयां आन मोहरचि[8] नाही । 8 दुसरा मार्गच नाही
जग आपैसेचि वदनडोही । संचारताहे ! ।।419।।
यया,आपेआप आघविया सृष्टी,। लागलिया आहाति वदनाचिया वाटी ।
आणि हा जेथिचिया तेथ मिठी । देतसे उगला [9] ।। 420।। 9 स्वस्थपणे
ब्रह्मादिक समस्त । उंचा मुखंमाजी धांवत ।
येर सामान्य हे भरत । ऐलीच वदनी ।। 421।।
आणिकही भूतजात । ते उपजलेचि ठायी ग्रासित ।
परि याचिया मुखा निभ्रांत । न सुटेचि कांही ।। 422।।

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगा ः समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ।। 28।।
नद्यांच्या पाण्याचे अनेक लोट समुद्राकडेच ज्याप्रमाणे धांव घेतात तसे मनुष्यलोकांतील हे वीर ! तुमच्या अनेक प्रज्वलित मुखांत शिरत आहेत.

जैसे महानदीचे वोघ , । वहिले [10] ठाकिती समुदाचे आंग , । 10 वेगाने
तैसे , आघवाचिकडूनि जग । प्रवेशत मुखी ।। 423।।
आयुष्यपंथे प्राणिगणी । करोनि अहोरात्रांची मोवणी [11] । 11 पायऱ्या
वेगे वक्त्रामिळणी । साधिजत आहाती ।। 424।।

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशन्ति लोकास्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ।। 29।।
पेटलेल्या अग्नीत मरण्यासाठी मोठ्या वेगाने पतंग जसे उड्या टाकतात, तद्वतच तुमच्याहि अनेक जबड्यात हे लोक मरण्यासाठी मोठ्या वेगाने शिरत आहेत.

जळतया गिरीच्या गवखा-। माजी घापती पतंगाचिया झाका [1] । 1 उड्या
तैसे , समग्र लोक देखा । इये वदनी पडती ।। 425।।
परि जेतुले येथ प्रवेशले,। ते तातलिया [2] लोहे , पाणीचि पां गिळिले । 2 तापलेल्या
वहिवटीहि पुसिले [3] । नामरुप तयांचे ।। 426।। 3 मागमुस राहिला नाही

लेलिह्यसे ग्रसमान ः समंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भि ः ।
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ।। 30।।

हे विष्णो ! आसमंतात् सर्व लोकांना आपल्या जाज्वल्य मुखांनी ग्रासून टाकीत तुम्ही जिभा चाटीत आहा ! व तेजाने सर्व जग व्यापून तुमच्या उग्र प्रभा चोहोकडे तळपत आहेत.

आणि येतुलाही आरोगण । करिता [4] , भुके नाही उणेपण । 4 भक्षण करुनही
कैसे दीपन असाधारण । उदयले यया ! ।। 427।।
जैसा,रोगिया ज्वराहूनि उठिला,। कां,भणगा [5] दुकाळु [6] पाहला,। 5 भिकाऱ्याला 6 दुष्काळ पडावा
तैसा,जिभांचा लळलळाटु [7] देखिला । आवाळुवे [8] चाटिता ।।428।। 7 वळवळ
तैसे , आहाराचे नांवे , काही । तोंडापासूनि उरलेचि नाही , । 8 ओठांचे काठ
कैसी समसमीत [9] नवाई । भूकेलेपणाची ! ।। 429।। 9 खरमरीत
काय सागराचा घोटु भरावा ! । की , पर्वताचा घासु करावा ! ।
ब्रह्मकटाहो घालावा । आघवाचि दाढे ! ।। 430।।
दिशा सगळियाचि गिळाविया ! । चांदिणिया चाटूनि घ्याविया ! ।
ऐसें , वर्तत आहे साविया [10] । लोलुप्य [11] बा तुझे ।। 431।। 10 सहजच
जैसा,भोगी,कामु वाढे,। कां,इंधने,आगीसि हाकाक [12] चढे ? । 11 आसक्ती 12 भडका
तैसी , खातखातांचि तोंडे , । खांखांते ठेली ।। 432।।
कैसे , एकचि केवढे पसरले ! । त्रिभुवन जिव्हाग्री आहे टेकले ।
जैसे कां , कवीठ घातले । वडवानळी ! ।। 433।।
ऐसी अपार वदने । आतां , येतुली कैची त्रिभुवने ?।
कां , आहारु न मिळतां , येणे माने । वाढविली सैध ! ।। 434।।
अगा हा लोकु बापुडा ! । जाहला वदनज्वाळां वरपडा [13] । 13 स्वाधीन
जैसी , वणवेयाचिया वेढां । सांपडती मृगे ।। 435।।
आतां , तैसे या विश्वा जाहाले । देव नव्हे हे कर्म आले ।
कां , जग चळचळा पांगिले [14]। काळजाळे ! ।।436।। 14 पकडले
आतां, इये अंगप्रभेचिये वागुरे [15] ,।कोणीकडूनि निगिजैल चराचरे ? । 15 जाळे
ही वक्त्रे नोहेति , जोहारे [16] । वोडवली जगा ! ।। 437।। 16 लाखेची घरे
आगी , आपुले दाहकपणे । कैसेनि पोळिजे , ते नेणे ।
परी , जया लागे , तया प्राणे । सुटिकाची नाही ।। 438।।

नातरी , माझेनि तिखटपणे । कैसे निवटे [1] , हे शस्त्र कायि जाणे ? । 1 मारले जाते
कां , आपुलिया मारा नेणे , । विष जैसे ! ।। 439।।
तैसी , तुज काही । आपुलिया उग्रपणाची सेचि [2] नाही , । 2 जाणीव
परी , ऐलीकडिले मुखी खाई [3] । हो सरली [4] जगाची ।। 440।। 3 चरात 4 राखरांगोळी होउ लागली
अगा ! आत्मा तूं एकु ! । सकळ विश्ववव्यापकु ! ।
तरी , कां आम्हा अंतकु [5] । तैसा , वोडवलासी ?।। 441।। 5 यमासारखा
तरी,मिया सांडिली जीवित्वाची चाड,। आणि तुवांही न धरावी भीड,।
मनी आहे ते उघड , । बोल पां ! सुखे ।। 442।।
किती वाढविसी या उग्ररुपा ?। आंगीचे भगवंतपण आठवी बापा ! ।
नाही तरी कृपा । मजपुरती पाही ।। 443।।

अख्याहि मे को भवानुग्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।
विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ।। 31।।
हे उग्ररुप धारण करणारे तुम्ही कोण हे मला सांगा. हे देवदेवश्रेष्ठा ! तुम्हाला नमस्कार करितो ! प्रसन्न व्हा ! तुम्ही आदिपुरु ष कोण हे जाणण्याची मला इच्छा आहे. कारण ही करणी मला कळत नाही.

तरी एक वेळ वेदवेद्या ! । जी त्रिभुवनैक आद्या ! ।
विनवणी विश्ववंद्या ! । आईके माझी '' ।। 444।।
ऐसे बोलोनि , वीरे। चरण नमस्कारिले शिरे ।
मग म्हणे , '' तरी सर्वेश्वरे ! । अवधारिजो ।। 445।।
मिया होआवया समाधान , । जी पुसिले विश्वरुपध्यान , ।
आणि , एकेचि काळे त्रिभुवन । गिळितुचि उठिलासि ? ।।446।।
तरी , तूं कोण ? कां येतुली । इये भ्यासुरे मुखे कां मेळविली ? ।
अवघियाचि करी[6] परिजली । शस्त्रे कांह्या ? ।। 447।। 6 सगळ्या हातात
जी , जंव तंव रागीटपणे । वाढोनि , गगना आणितोसि उणे , ।
कां ,डोळे करूनि भिंगुळवाणे [7] । भेडसावीत आहासी ? ।। 448।। 7 भीतीदायक
एथ , कृतांतेसि देवा ! । कासया किजतसे हेवा ? ।
हा आपुला तुवां सांगावा । अभिप्राय मज ।। 449।।
या बोला म्हणे अनंतु , । '' मी कोण हे आहासी पुसतु , ।
आणि कयिसयालागी असे वाढतु । उग्रतेसी ।। 450।।

श्रीभगवानुवाच
कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्त ः ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ।।32।।
श्रीभगवान म्हणाले मी लोकांचा क्षय करणारा व वृद्धिंगत झालेला ''काळ आहे; आणि येथे लोकांचा संहार करण्यास निघालो आहे. तूं नसलास तरी, म्हणजे तूं काही केले नाहीस तरीहि, सैन्यासैन्यातून उभे असलेले हे सर्व योद्धे नाहीसे होणार आहेत .

तरी मी काळु गा ! हे फुडे [1] । लोक संहारावयालागी वाढे । — 1 निःसंशय
सैंध पसरिली आहाती तोंडे । आतां ग्रासीन हे आघवे ''।।451।।
एथ अर्जुन म्हणे , '' कटकटा ! । उबगिलो मागिल्या संकटा ।
म्हणौनि , आळविला , तंव वोखटा [2] । उवाइला [3] हा ! '' ।। 452।। — 2 वाईट 3 प्रसन्न झाला
तेवीचि , कठिण बोले आसतुटी [4] । अर्जुन होईल हिंपुटी [5] , । — 4 कठोर 5 खिन्न
म्हणौनि , सवेचि म्हणे , '' किरीटी ! । परि आन एक असे , ।
तरी आतांचिये संहारवाहरे [6] । तुम्ही पांडव असा बाहिरे '' । — 6 संहाररुपी संकटात
तेथ जातजातां , धनुर्धरे । सांवरिले प्राण ।। 454।।
होतां मरणमहामारी गेला । तो मागुता सावधु जाहला ।
मग लागला बोला । चित्त देऊं ।।455।।
ऐसे म्हणिजत आहे देवे । '' अर्जुना ! तुम्ही माझे हे जाणावे ।
येर जाण , मी आघवे । सरलो ग्रासूं ।। 456।।
वज्रानळी प्रचंडी , । जैसी घापे लोणियाची उंडी , ।
तैसे , जग हे माझिया तोंडी , । तुवां देखिले जे ।। 457।।
तरी तयामाझारी कांही , । भरंवसेनि , उणे नाही , ।
इये वायांचि सैन्ये पाही , । बरवते आहाती [7] ।।458।। — 7 दिमाखाने ववावरत आहेत
ऐसा चतुरंगाचिया संपदा , । करित महाकाळेसी स्पर्धा , ।
वांटिवेचिया [8] मदा । वळघले जे ।। 459।। — 8 पुरुषार्थाच्या
हे जे मिळोनिया मेळे । कुंथती वीरवृत्तीचेनि बळे ।
यमावरी गजदळे । वाखाणिजताती , ।।460।।
म्हणती , सृष्टीवरी सृष्टी करूं , । आण वाहूनि मृत्युते मारुं , ।
आणि जगाचा भरुं । घोटु यया, ।। 461।।
पृथ्वी सगळीचि गिळूं ,। आकाश वरिच्यावरी जाळूं, ।
कां , बाणवरी खिळूं , । वारयाते ।। 462।।
बोल , हतियेराहूनि तिखट , । दिसती अग्निपरिस दासट [9] । — 9 दाहक
मारकपणे , काळकुट । महुर [10] म्हणत ।। 463।। — 10 मधूर
तरी , हे गंधर्वनगरीचे उमाळे [11] । जाण , पोकळीचे पेंडवळे [12] । — 11 उसळ्या
अगा ! चित्रीव फळे ! । वीर हे देखे ।। 464।। — 12 भेडोळा
हां गा ! मृगजळाचा पूर आला,। दळ [13] नव्हे,कापडाचा साप केला,। — 13 सैन्य
इया शृंगारुनियां खाला [14] । मांडिलिया , पै ।। 465।। — 14 कातडी

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुंक्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
मयैवैते निहता ः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ।। 33 ।।

तस्मात् तूं ऊठ, यश मिळव, आणि शत्रूंना जिंकून समृद्ध राज्याचा उपभोग घे. मी यां पूर्वीच मारिलेल आहेत; म्हणून आंता हे सव्यसाची ! तूं निमित्ताला मात्र पुढे हो !

येर चेष्टविते जे बळ , । ते मागांचि मियां ग्रासिले सकळ ।
आतां कोल्हारिचे वेताळ [1] । तैसें , निर्जीव हे आहाती ।। 466।।   1 मातीचे पुतळे
हालविती दोरी तुटली , ।तरी तिये खांबावरील बाहुली , ।
भलतेणे लोटिली , । उलथोनि पडती ।। 467।।
तैसा , सैन्याचा यया बगा [9] । मोडतां वेळू न लगेल , पै गा ! ।   2 देखावा
म्हणौनि , उठी उठी वेगा , । शहाणा होई ।। 468।।
तुवां गोग्रहणाचेनि अवसरे , । घातले मोहनास्त्र एकसरे ।
मग,विराटाचेनि महाभेडे[3],उत्तरे । आसडूनि [4] नागविले ।। 469।।   3 अत्यंत भित्र्या 4 वस्त्र
आतां , हे त्याहूनि निपटारे [5] जहाले । निवटी [6]आयिते रण पडिले ।   हरण केले 5 निस्तेज
घेई यश , रिपु जिंतिले । एकलेनि अर्जुने ! ।। 470।।   झाले 6 ठार मार
आणि कोरडे यशचि नोहे , । समग्र राज्यही आले आहे ।
तूं निमित्तमात्रचि होये । सव्यसाची ! ।। 471।।

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथाऽन्यानपि योधवीरान् ।
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ।। 34।।

द्रोण व भीष्म व जयद्रथ आणि कर्ण व तसेच दुसरेहि वीर योद्धे मी पूर्वीच मारिले आहेत; त्यांना तूं मार ! घाबरूं नकोस ! लढ ! लढाईत तूं शत्रूला जिंकणार आहेस .

द्रोणाचा पाडु न करी । भीष्माचे भय न धरी ।
' कैसेनि कर्णावरी । परजूं [7] ' हें न म्हण ।। 472।।   7 उचलु
कोण उपायो जयद्रथा कीजें ? । हे न चिंतु चित्त तुझे , ।
आणिकही आथि जे , जे । नावाणिगे [8] वीर ।। 473।।   8 प्रसिद्ध
तेही एक एक आघवे , । चित्रीचे सिंहाडे मानावे ।
जैसे , वोलेनि हाते घ्यावे , । पुसोनिया ।।474।।
यावरी पांडवा ! । काइसा युद्धाचा मेळावा ! ।
हा आभासु गा आघवा , । येर ग्रासिले मियां ।। 475।।
जेव्हां तुवां देखिले , । हे माझिया वदनी पडिले ,।
तेव्हांचि यांचे आयष्य सरले । आतां , रिती सोपे [9] ।। 476।।   9 केळीचे सोपट
म्हणौनि , वहिला [10] उठी , । मियां मारिले , तूं निवटी , ।   10 लवकर
न रिगे शोकसंकटी । नाथिलिया [11] ।। 477।।   11 नसलेल्या

आपणचि आडखिळा [1] कीजे,। तो,कौतुके जैसा विंधोनि पाडिजें,। — 1 निशाण
तैसे , देखे गा ! तुझे । निमित्त आहे ।। 478।।
बापा ! विरुद्ध जें जाहले , । ते , उपजतांचि वाघे नेले , । — 2 समग्र राज्य सुख साठवलेले
आतां , राज्येशी संचलें[2] । यश तूं भोगी ।। 479।। — 3 विनाकारण मत्त झालेले
सावियाचि उतत [3] होते दायाद [4] । आणि बळिये जगी दुर्मद [5] । — 4 भाउबंध
ते वधिले विशद [6] । सायासु न लागता ।। 480।। — 5 डोईजड 6 संपूर्ण नष्ट केले
ऐसिया इया गोष्टी , । विश्वाच्या वाक् पटी [7] । — 7 वाणी रुपी पटावर
लिहूनि घाली , किरीटी ! । जगामाजी ।। 481।।

संजय उवाच

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृताञ्जलिर्वेपमान : किरीटी ।
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं सगद्‌गदं भीतभीत : प्रणम्य ।। 35।।

संजय म्हणाला- केशवाचे हे भाषण ऐकून अत्यंत भयभीत होत्साता कंठ दाटून येऊन कांपत हात जोडीत नमस्कार करून अर्जुन श्रीकृष्णाला लवून पुनःश्च असे म्हणाला की

'' एसी आघवीचि हे कथा । तया , अपूर्ण मनोरथा [8] , । — 8 मनोरथ पूर्णन झालेल्या
संजयो सांगे , कुरुनाथा '' । ज्ञानदेवो म्हणे ।। 482।।
मग सत्यलोकौनि गंगाजळ । सुटलिया , वाजत खळाळ , ।
तैशी वाचा विशाळ ,[9] । बोलता तया ।। 483।। — 9 गंभीर
नातरी , महामेघांचे उमाळे [10] , । घडघडीत एके वेळे [11] , । — 10 लोट 11 एकाच वेळी
कां , घुमघुमिला [12] मंदराचळे , । क्षीराब्धी जैसा ।। 484।। — गडगडतात
तैसें , गंभीरे महानादे । हे वाक्य विश्वकंदे । — 12 दणाणला
बोलिले अगाधे । अनंतरुपे ।। 485।।
ते अर्जुने मोटके ऐकिले , । आणि सुख की भय दुणावले , ।
हे नेणो , परि कांपिन्नले । सर्वांग तयाचे ।। 486।।
सखोलपणे वळली मोट [13] । आणि तैसेचि जोडले करसंपुट । — 13 लवला
आणि वेळोवेळा ललाट । चरणी ठेवी ।। 487।।
तेवीचि काही बोलो जाये , । तंव गळा बुजालाचि ठाये ।
हे सुख की भय होये ? । हे विचारा तुम्ही ।। 488।।
परि , तेव्हां , देवाचेनि बोले , । अर्जुना हे ऐसे जाहले , ।
मिया पदांवरूनि देखिले । श्लोकीचिया ।। 489।।
मग , तैसाचि भेणभेण , । पुढती जोहारूनि चरण ।
मग म्हणे , ' जी आपण । ऐसे बोलिलेती ।। 490।।

अर्जुन उवाच

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघा ः ।।36।।

हे हृषीकेशा ! सर्व जग तुमच्या गुणकीर्तनाने आनंदते व त्यांत अनुरक्त असते, राक्षस तुम्हांला भिऊन दाही दिशां पळून जातात, आणि सिद्ध पुरुषांचे मेळे तुम्हांलाच नमस्कार करितात, हे सर्व योग्यच होय.

ना तरी , '' अर्जुना मी काळु , । आणि ग्रासिजे तो माझा खेळु , '' ।
हा बोलु तुझा कीर अढळु । मानूं आम्ही ।। 491।।
परि , तुवां जी , काळे , । आजि स्थितीचिये वेळे ।
ग्रासिजें , हे न मिळे । विचारासी ।। 492।।
कैसेनि आंगीचे तारुण्य काढावे ? । कैचे नव्हे ते वार्धक्य आणावे ? ।
म्हणौनि , करूं म्हणसी , ते नव्हे, । बहुतकरुनी ।। 493।।
हां जी ! चौपाहारी न भरतां , । कोणेही वेळे , श्रीअनंता ! ।
काय माध्यान्ही सविता । मावळतु आहे ? ।।494।।
पै , तुज अखंडिता काळा , । तिन्ही आहाती जी वेळा ।
त्या तिन्ही परी , सबळा [1] । आपुलालिया समयी ।। 495।।
जे वेळी हो लागे उत्पत्ती , । ते वेळी , स्थिति , प्रळयो हारपती ।
आणि स्थितिकाळी , न मिरवती । उत्पत्ती , प्रळयो ।। 496।।
पाठी प्रळयाचिये वेळे , । उत्पत्ती, स्थिति मावळे ।
हे कायसेनही न ढळे , । आनादि ऐसे ।। 497।।
म्हणौनि , आजि तंव भरे , भोगे , । स्थिति वर्तिजत आहे जगे , ।
एथ ग्रसिसी तूं , हे न लगे । माझ्या जीवी ।।498।।
तंव संकेतें [2] , देव बोले । '' अगा ! या दोन्ही सैन्यांसीचि मरण पुरलें , ।
ते प्रत्यक्षचि तुज दाविले , । येर , यथाकाळे जाण '' ।।499।।
हा संकेतु , जंव अनंता । वेळु लागला बोलतां , ।
तंव , अर्जुने लोकु मागुता । देखिला यथास्थिति ।। 500।।
मग म्हणतसे देवा ! । '' तूं सूत्री विश्वलाघवा [3] , ।
जग आला मा आघवा । पूर्वस्थिति पुढती ।।501।।
परी पडिलिया दुःखसागरी , । तूं काढिसी कां जयापरी , ।
ते कीर्ति तुझी श्रीहरी ! । आठवित असे ।। 502।।
कीर्ति आठविता वेळोवेळा , । भोगीतसे महासुखाचा सोहळा ।
तेथ हर्षामृतकल्लोळा-। वरी लोळत आहे ।। 503।।
देवा ! जियालेपणे जग । धरी तुझ्या ठायी अनुराग ।
आणि दुष्टां तयां भंग [4] । अधिकाधिक ।। 504।।

1 बलवान
2 थोडक्यात
3 विश्वरुपी नाटकाचे सूत्रधार आहा
4 नाश होत आहे

पै , त्रिभुवनीचिया राक्षसां , । महाभय तूं हृषीकेशा ।
म्हणौनि , पळताती दाही दिशां , । पैलीकडे ।।505।।
एथ सुर , नर , सिद्ध , किन्नर । किंबहुना , चराचर ।
ते तुज देखोनि हर्षनिर्भर । नमस्कारित असती ।। 506।।

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ।। 37।।

हे महात्मन् ! ब्रह्मदेवाचें हि आदिकरण व त्यापेक्षांहि श्रेष्ठ जें तुम्ही त्या तुम्हाला ते कां बर वंदन करणार नाहीत ? हे अनंता ! देवदेवा ! हे जगन्निवासा ! तुम्हीच सत् व असत् असून या दोहोच्याहि पलीकडचे जें अक्षर ते तुम्हीच आहां .

एथ गा कवणा कारणा । राक्षस , हे नारायणा ! ।
न लगतीचि चरणा , । पळते जाहले ? ।। 507।।
आणि हे काय तूंते पुसावे ? । येतुले आम्हांसिही जाणवे ।
तरी , सूर्योदयी राहावे । कैसेनि तमे ? ।।508।।
जी ! तूं प्रकाशाचा आगरु , । आणि जाहला आम्हांसि गोचरु ।
म्हणौनियां , निशाचरां केरु [1] । फिटला सहजें ।। 509।। 1 निशाचररूपी कचरा
हे येतुले दिवस , आम्हां । कांही नेणवेचि श्रीरामा ! ।
आतां , देखतसो महिमा । गंभीर तुझा ।। 510।।
जेथूनि नाना सृष्टीचिया वोळी । पसरती भूतग्रामाचिया वेली, ।
तया महद्ब्रह्माते व्याली । दैविकी इच्छा ।।511।।
देवो निःसीम तत्त्व सदोदितु । देवो निःसीम गुण अनंतु ।
देवो निःसीम साम्य सततु । नरेंद्र देवांचा ।।512।।
जी ! तूं त्रिजगतिये वोलावा । अक्षर तूं सदाशिवा ! ।
तूंचि सदसत् देवा ! । तयाही अतीत [2] , ते तूं ।। 513।। 2 पलीकडचे

त्वमादिदेव : पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं विश्वमनन्तरुप ।। 38।।

तुम्ही आदिदेव, तुम्ही पुरातन पुरुष; तुम्हीच या जगताचे परम आधार, तुम्ही ज्ञाते व ज्ञेय; तुम्ही श्रेष्ठ स्थान, आणि तुम्हीच हे अनंतरुपा ! हे विश्व विस्तारले किंवा व्यापिले आहे.

तूं प्रकृतिपुरुषांचिया आदी । जी महत्तत्त्वां तुंचि अवधी [3] । 3 शेवट
स्वयें तूं अनादि ।पुरातनु ।। 514।।
तूं सकळ विश्वजीवन । जीवांसि तूंचि निधान ।
भूतभविष्याचे ज्ञान । तुझ्याचि हाती ।। 515।।

जी , श्रुतीचियां लोचना , । स्वरूपसुख , तूंचि अभिन्ना ।
त्रिभुवनाचिया आयतना [1] । आयतन [2] तूं ।।516।। 1 आश्रयाला 2 घर
म्हणौनि , जी परम । तूंते म्हणिजे महाधाम , ।
कल्पांती महद्ब्रह्म । तुजमाजी रिगे ।। 517।।
किंबहुना , तुवां देवें , । विश्व विस्तारले आहे आघवे , ।
तरि , अनंतरुपा ! वानावे । कवणे तूंते ? ।। 518।।

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्त्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ।। 39।।
नमः पुरस्तादथ पृष्टतस्ते नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्व ः ।।40।।

वायु,यम,अग्नि,वरुण,चंद्र,प्रजापति म्हणजें ब्रह्मदेव, आणि पणजोबाहि तुम्हीच आहां. तुम्हांला हजार वेळां नमस्कार असो ! आणि फिरुन आणखीहि तुम्हालांच नमस्कार असो ! तुम्हाला पुढून नमस्कार , आणि पाठीमागून नमस्कार, सर्वच बाजूंनी हे सर्वात्मका ! तुम्हाला नमस्कार असो. तुमचे वीर्य अनंत व तुमचा पराक्रम अतुल असून सर्वांना पुरे पडत असल्यामुळे तुम्हीच ''सर्व '' आहां

जी, काय एक तू नव्हसी ? । कवणे ठायी नससी ?।
हे असो ; जैसा आहासी , । तैसिया नमो ।। 519।।
वायु तूं अनंता , । यम तूं नियमिता ।
प्राणिगणी वसता , । अग्नि तो तूं ।।520।।
वरुण , तूं सोम , । स्त्रष्टा , तूं ब्रह्म ।
पितामहाचाही परम , । आदि जनक तूं ।। 521।।
आणिकही जें , जे , काही । रूप आथि , अथवा नाही , ।
तया नमो तूंज तैसयाही । जगन्नाथा ।। 522।।
ऐसे सनुरागे चित्ते , । नमन केले पंडुसुते , ।
मग पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ।। 523।।
पाठी तिये साद्यंते । न्याहाळी श्रीमूर्तीते ।
आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ।।524।।
पाहतां पाहतां प्रांते , । समाधान पावे चित्ते, ।
आणि, पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ।। 525।।
इये चराचरी जी भूते , । सर्वत्र देखे तयाते ।
आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ।। 526।।
ऐसी रुपे तिये अद्भूते । आश्चर्ये स्फुरती अनंते ।
तंव , तंव नमस्ते । नमस्तेचि म्हणे ।। 527।।

आणिक स्तुतिही नाठवे , । आणि , निवांतुही न बैसवे , ।
नेणे , कैसा प्रेमभावे । गाजोचि लागे ।। 528।।
किंबहुना , इयापरी । नमन केले सहस्त्रवरी ।
की , पुढती म्हणे श्रीहरी! । तुज सन्मुखा नमो ।। 529।।
देवासि पाठी पोट , आथि की नाही , ।येणे उपयोगु आम्हां काई ! ।
तरि , तुंज पाठिमोरेयाही । नमो स्वामी ।। 530।।
उभा माझिये पाठीसी , । म्हणौनि , पाठिमोरे म्हणावे तुम्हांसी ।
सन्मुख , विमुख जगेसी , । न घडे तूंज ।। 531।।
आतां , वेगळालिया अवयवां , । नेणे , रुप करुं देवा ! ।
म्हणौनि , नमो तूंज सर्वा । सर्वात्मका ।। 532।।
जी ! अनंतबळसंभ्रमा ! । तुंज नमो अमित [1] विक्रमा ! । 1 अमर्याद
सकळकाळी समा । सर्वरुपा ।। 533।।
आघविया आकाशी जैसे । अवकाशचि होऊनि आकाश असें , ।
तूं सर्वपणे तैसे , । पातलासि सर्व ।। 534।।
किंबहुना केवळ । सर्व हे तूंची निखिळ ।
परी क्षीरार्णवी कल्लोळ । पयाचे जैसे ।।535।।
म्हणौनिया , देवा ! । तूं वेगळा नव्हसी सर्वां ।
हे आले मज सद्‌भावा । आतां तूंचि सर्व ।। 536।।

सखेचि मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ।। 41।।

तुंमचा हा महिमा न ओळखिता मित्र समजून " रे कृष्णा " , "रे यादवा " " रे सखे " असे चुकीने किंवा सलगीने जें काही मी अमर्याद बोललो असेन,

परि ऐसिया तूं ते स्वामी । कहींच नेणो जी आम्ही ।
म्हणौनि , सोयरे संबंधधर्मी । राहाटलो तूजसी ।। 537।।
अहा ! थोर वाउर [2] जाहले । अमृते संमार्जन म्यां केले ! । 2 अनुचित
वारिके [3] घेऊनि दिधलें , । कामधेनुते ।। 538।। 3 वासरु
परिसाचा खडवाचि [4] जोडला,। कीं , फोडोनि आम्ही गाडोरा [5] घातला । 4 खडक 5 पाया
कल्पतरु तोडोनि केला , । कूंप शेता ।।539।।
चिंतामणीची खाणी लागली । तेणे करे वोढाळे [6] वोल्हांडिली [7] । 6 ओढाळ गुरे
तैसी तूझी जवळिक , धाडिली । सांगातीपणे ।। 540।। 7 हाकलली
हे आजिचेचि पाहे पां रोकडे [8] ! । कवण [9] झुंज हे केवढे ? । 8 प्रत्यक्ष
एथ , परब्रह्म तूं , उघडे [10] । सारथी केलासी ।। 541।। 9 केवढे 10 साक्षात

ययां कौरवांचिया घरा । शिष्टाई धाडिलासि दातारा ।
ऐसा , वणिजें साठी [1] जागेश्वरा , । विकलासि आम्ही ।। 542।। 1 सामान्य व्यवहारा प्रमाणे
तूं योगियांचे समाधिसुख , । कैसा जाणेचिना मी मूर्ख ! ।
उपरोधु [2] जी ! सन्मुख [3] । तूंजसी करूं ।। 543।। 2 चेष्टा 3 तुझ्यासमोर

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ।। 42।।

आणि आहारविहारांत किंवा निजण्याबसण्यात, हे अच्युता ! एकट्या किंवा चारचौघात मी जो तुमचा थट्टेने अपमान केला असेल त्याची आपण मला क्षमा करावी असे तुंम्हां अप्रमेयांजवळ माझें मागणे आहे.

तूं या विश्वाची अनादि आदी , । बैससी जिये सभासदीं , ।
तेथे सोयरीकीचिया संबंधी । रळी [4] बोलो ।। 544।। 4 विनोदाने
विपाये राउळा येवो , ।तरि , तुझेनि अंगे [5] मानु पावों [6]। 5 तूंझ्या स्वतःच्या हाताने
न मानिसी , तरी जावो । रुसोनि , सलगी ।। 545।। 6 मानपान मिळणे
पायां लागोनि बुझावणी [7] । तूंझ्या ठायी , शाङर्गपाणी ! । 7 समजुत
पाहिजें , ऐशी करणी । बहु केली आम्ही ।। 546।।
सजणपणाचिया [8] वाटा । तूंजपुढे बैसे उफराटा । 8 मित्रत्वाच्या नात्याने
हा पाडु काय वैकुंठा ! । परि चुकलो आम्ही ।। 547।।
देवेंसी कोलकाठी [9] धरूं , । आखाडा झोंबीलोंबी करूं । 9 दांडपट्टा
सारी खेळतां आविष्करुं [10] । निकरेही भांडो ।। 548।। 10 गर्वाने मिरवणे
चांग , ते उराउरी मागो । देवासि की बुद्धि सांगो ।
तेवीचि म्हणो " काय लागो । तूंझे आम्ही ? " ।।549।।
ऐसा अपराधु हा आहे , । जो , त्रिभुवनी न समाये , ।
जी नेणतांचि की , पाये । शिवतिले तुझे ।।+550।।
देवो , बोनयाच्या [11] अवसरी , । लोभे , कीर , आठवण करी , । 11 जेंवण्याच्या
परी , माझा निसुग [12] गर्व अवधारी , । जें , फुगुनचि बैसे ।। 551।। 12 पोकळ
देवाचिया भोगायतनी । खेळतां , आशंकेना मनी [13] । 13 विनासंकोच
जी रिगोनिया शयनी । सरिसा पहुडे ।। 552।।
" कृष्ण " म्हणौनि हाकारिजें , । यादवपणे तूंते लेखिजें , ।
आपली आण घालिजें , । जातां तुज ।। 553।।
मज एकासनी बैसणे , । का , तुझा बोलु न मानणे , ।
हे वोतटीचेनि [14] दाटपणे । बहुत घडले ।। 554।। 14 अतिपरिचयामुळे
म्हणौनि , काय , काय , आंता । निवेदिजेंल अनंता ! ।
मी राशि आहे समस्तां । अपराधांचि ।। 555।।

यालागी , पुढां अथवा पाठी , । जिये राहटलों बहुवें वोखटी , ।
तिये , मायेचिया परी पोटी , । सामावीं प्रभो ! ।। 556।।
जी ! कोण्ही एके वेळे , । सरिता घेऊनि येती खडुळे [1] ,।
तिये सामाविजेंति सिंधुजळे । आन उपायो नाही ! ।। 557।।
तैसी , प्रीती , कां प्रमादे , । देवेंसी मज विरुद्धें ।
बोलविली , तिये मुकुंदे ! । उपसाहावी जी ।। 558।।
आणि देवाचेंनि क्षमत्वें [2] ,क्षमा [3] । आधारु जाली आहे या भूतग्रामा ।
म्हणौनि , जी पुरुषोत्तमा ! । विनवूं , तें थोडे ।। 559।।
तरी आतां , अप्रमेया ! । मज शरणागता आपुलिया ।
क्षमा कीजो जी ! यया । अपराधांसि ।। 560।।

1 गढूळ पाणी
2 क्षमाशीलतेने
3 पृथ्वी

पिताऽसि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिक ः कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ।। 43।।

तुम्हीच या चराचर जगताचे पिता असून पूज्य व गुरूंचे गुरु आहां ! सर्व त्रैलोक्यांत तुमच्या बरोबरीचे कोणी नाही. मग हे अतुलप्रभावा ! अधिक कोठून असणार ?

जी जाणितलें मियां साचें , । महिमान आतां देवाचें ।
जें देवो होय चराचराचें । जन्मस्थान ।। 561।।
हरिहरादि समस्तां , । देवा ! तूं परम देवता ।
वेदातेंही पढविता , । आदिगुरु तूं ।। 562।।
गंभीर तूं श्रीरामा ! । नाना भूतैकसमा ।
सकळगुणी अप्रतिमा , । अद्वितीया ! ।। 563।।
" तुजसी नाही सरिसें " । हें , प्रतिपादनचि कायसे ? ।
तुवां जालेनि आकाशें । सामाविलें जग ।। 564।।
तया तुझेनि पाडें दुजें , । ऐसें बोलतांचि , लाजिजें ।
तेथ अधिकाची कीजें । गोठी केवीं ? ।। 565।।
म्हणौनि , त्रिभुवनीं तूं एकु । तुजसारिखा ना अधिकु ।
तुझा महिमा अलौकिकु । नेणिजें वानूं ।। 566।।

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ।।44।।

यासाठी स्तुत्य व समर्थ अशा तुमची " प्रसन्न व्हा " म्हणून शरीर वांकवून नमस्कार करून मी प्रार्थना करीत आहे. पिता ज्याप्रमाणे आपल्या पुत्राचे , किंवा सखा ज्याप्रमाणे आपल्या सख्याचे अपराध क्षमा करितो, त्याप्रमाणे हे देवा ! प्रियाने म्हणजें तुम्ही, प्रियाय म्हणजें तुमचा प्रिय जो मी त्याला किंवा तत्प्रीत्यर्थ माझे सर्व अपराध क्षमा करावे .

ऐसे अर्जुने म्हणितले । मग पुढती दंडवत घातले ।
तेथे सात्त्विकाचें आलें । भरते तया ।। 568।।
मग म्हणतसे , '' प्रसीद , प्रसीद , ।वाचा होतसे सद्‌गद ।
काढी जी अपराध-। समुद्रौनि माते ।। 568।।
तुज विश्वसुहृदातें कहीं ,। सोयरेपणें , न मनूंचि ,पाही ।
तुज विश्वेश्वराचिया ठायी । ऐश्वर्य[1] केलें ।।569।। 1 मोठेपणा केला
तूं वर्णनीय , परी लोभें । माते वर्णिसी पां ! सभें , ।
तरि , मियां वल्गिजें , क्षोभें । अधिकाधिक ।। 570।।
आतां ऐसिया अपराधां , । मर्यादा नाही मुकुंदा ।
म्हणौनि , रक्ष, रक्ष प्रमादा-। पासोनियां ।।571।।
जी ! हेंचि विनवावयालागी , । कैची योग्यता माझिया आंगी ? ।
परी , अपत्य जैसे सलगी । बापेंसी बोलें ।। 572।।
पुत्राचे अपराध । जरी जाहले अगाध , ।
तरी , पिता साहे निर्द्वंद ।तैसें , साहिजो जी ! ।। 573।।
सख्याचे उद्धत[2] । सखा साहे निवांत , । 2 उपमर्द
तैसें , तुवां समस्त । साहिजो जी ! ।। 574।।
प्रियाचिया ठायी सन्मान , । प्रिय न पाहें सर्वथा , जाण ।
तेवी , उच्छिष्ट काढिले आपण । ते , क्षमा कीजो जी ! ।। 575।।
नातरी , प्राणाचे सोयरे भेटे । मग , जीवे , भूतली जिये संकटे , ।
तिये निवेदितां , न वाटें । संकोचु कांही ।। 576।।
कां , उखिते[3] आंगे जीवे , । आपणपें दिधलें जिया मनोभावे । 3 सर्वस्व
तिया कांतु मिनलिया , न राहवे । हृदय जेंवीं ।। 577।।
तयापरी , जी मियां । हे विनविले तुमते गोसाविया ।
आणीक कांही एक म्हणावया । कारण असे ? ।। 578।।

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवश जगन्निवास ।। 45।।
कधी न पाहिलेले पाहून मला हर्ष झाला आहे व भयाने माझे मन व्याकूळ झाले आहे. हे जगन्निवासा प्रसन्न व्हा ! आणि हे देवा ! आपले ते पूर्वीचे स्वरूप दाखवा.

तरी देवेसी सलगी केली । जें विश्वरुपाची आळी[1] घेतली । 4 हट्ट
ते मायबापे पुरविली । स्नेहाळाचेनि ।।579।।
सुरतरुंची झाडे । आंगणी लावावी कोडे ।
देयावे कामधेनूचे पाडे । खेळावया ।। 580।।

मियां नक्षत्री डाव पाडावा । चंद्र चेंडुवालागी आणावा ।
हा छंदु सिद्धी नेला आघवा । माउलीये तुवां ।। 581।
जिया अमृतलेशालागी सायास ,।तयाचा पाऊस केला, चारी मास ।
पृथ्वी वाहून [1] , चासेचास [2] । चिंतामणी पेरिले ।। 582।। 1 नांगरून 2 ओळीओळीने
ऐसा कृतकृत्य केला स्वामी ! । बहुवे लळा पाळिला तुम्हीं , ।
दाविलें , जें हरब्रह्मी । नायकिजें कानी ।। 583।।
मा , देखावयाची केउती गोठी ! । जयाची उपनिषदां नाही भेटी ,।
ते , जिव्हारीची गांठी , । मजलागी सोडिली ।। 584।।
जी कल्पादीलागोनि ,। आजिची घडी धरुनी , ।
माझी जेतुली होउनी । गेलीं जन्मे , ।।585।।
तयां आघवियांचि आंतु । घरडोळी [3] घेऊनि असें पाहतु । 3 प्रत्येक घराचा झाडा
परि ही देखिली , ऐकिली मातु । आतुडेचिना [4] ।। 586।। घेऊन 4 सापडणे
बुद्धीचे जाणणे , । कही न वचेचि याचेनि आंगणे ।
हे सादही अंतःकरणे । करवेचिना ।।+587।।
तेथ , डोळ्या देखी होआवी , ।ही गोठीचि कायसया करावी ? ।
किंबहुना , पूर्वी । दृष्ट ना श्रुत, ।।588।।
तें हें विश्वरूप आपुलें । तुम्ही मज डोळा दाविलें ।
तरी माझे मन झाले । हृष्ट [5] देवा ! ।।589।। 5 प्रसन्न
परि , आतां ऐसी चाड जीवीं , । जे तुजसी गोठी करावी ।
जवळीक हे भोगावी । आलिंगावासी ।। 590।।
ते याचि रूपी करुं म्हणिजें , । तरि कोणे एके मुखेसि चावळिजे [6]? । 6 बोलावे
आणि कवणा खेव देईजे ? । तुज लेख [7] नाही ।। 591।। 7 मर्यादा
म्हणौनि , वारियासवें धांवणे , । न ठके , गगना खेंव देणे , ।
जळकेली [8] खेळणे । समुद्री केउते ? ।। 592।। 8 जलक्रीडा
यालागी जी देवा ! । एथिंचें भय उपजतसे जीवा ,।
म्हणौनि , येतुला लळा पाळावा ।जे पुरे हें आतां ।। 593।।
पै , चराचर विनोदें [9] पाहिजे । मग तेणें , सुखे घरी , राहिजे । 9 कौतुकाने
तैसे , चतुर्भुज रूप तुझे , । तो विसावां आम्हां ।।594।।
आम्ही योगजात अभ्यासावें , । तेणे याचि अनुभवा यावें , ।
शास्त्राते आलोडावें [10] , । परि सिद्धांतु तो हाचि ।। 595।। 10 अभ्यासावे
आम्हीं यजने किजती सकळें , । परि तियें फळावी येणेचि फळे , ।
तीर्थे होतु सकळे । याचिलागी ।। 596।।
आणिकही कांही जें , जें , । दान , पुण्य , आम्हीं कीजें , ।
तया फळी , फळ तुझे । चतुर्भज रूप ।। 597।।

ऐसी तेथिंची जीवा आवडी,।म्हणौनि,तेचि देखावया लवडसवडी [1] । 1 उत्कंठा
वर्तत असें , ते सांकडी [2] । फेडिजे वेगी ।।598।। 2 संकट
अगा, जीवीचें जाणतेया ! । सकळ विश्ववसवितेया ! ।
प्रसन्न होईं , पूजितया ! । देवांचिया देवा ! ।। 599।।

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्त्रबाहो भव विश्वमूर्ते ।। 46।।
किरीट व गदा धारण करणारे, हातात चक्र घेतलेले, पूर्वीप्रमाणेच मी तुम्हांला पाहू इच्छितो; म्हणून हे सहस्त्रबाहो विश्वमूर्ते ! त्याच चतुर्भुज रूपाने प्रगट व्हा ! .

कैसे , नीलोत्पलाते रांवित [3] , । आकाशाही रंगु लावित , । 3 निळ्या कमळाला रंग देणे
तेजाची वोज [4] दावित , । इंद्रनीळा ! ।।600।। 4 तेज
जैसा,परिमळ जाहला मरगजा, [5] । कां,आनंदासि निघालिया भुजा,। 5 पांचु
ज्याचे जानूवरी [6] ,मकरध्वजा [7] ,। जोडली बरव ।। 601।। 6 गुडघा 7 मदनाची शोभा
मस्तकी मुगुटाते ठेविले , । की मुकुटा , मुकुट मस्तक झाले ! ।
शृंगारा लेणे लाधले । आंगाचेनि जया ।।602।।
इंद्रधनुष्याचिये आडणी-।माजीं [8] , मेघ गगनरंगणी , । 8 शंख ठेवण्याचे उपकरण
तैसे , आवरिले शाङ्र्गपाणी । वैजयंतिया ।।603।।
आतां , कवणी ते उदार गदा , । असुरां देत कैवल्यपदा , ।
कैसे , चक्र , हन , गोविंदा ! । सौम्यतेजें मिरवे ! ।। 604।।
किंबहुना स्वामी ! । तें देखावया उत्कंठित पां ! मी ।
म्हणौनि , आतां तुम्ही । तैसया होआवे ।।605।।
हे विश्वरुपाचे सोहळे , । भोगूनि निवाले जी डोळे ।
आतां होताति आंधले [9] । कृष्णमूर्तीलागी ।। 606।। 9 अधीर
तें साकार कृष्णरुपडे । वांचूनि , पाहों नावडे , ।
तें न देखतां , थोडे । मानिताती हे ।। 607।।
आम्हां भोगमोक्षाचिया ठायी , । श्रीमूर्तीवांचूनि नाही ।
म्हणौनि , तैसाचि साकारु होई । हे सांवरी आतां ।। 608।।

श्रीभगवानुवाच
मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ।।47।।
हे अर्जुना ! तुझ्यावर प्रसन्न होऊन तुझ्याखेरीज दुसऱ्याने पूर्वी न पाहिलेले हे तेजोमय, अनंत, आद्य , व परम विश्वरुप माझ्या योगसामर्थ्याने मी तुला दाखविले .

या अर्जुनाचिया बोला , । विश्वरुपा विस्मयो जाहला ।
म्हणे , '' ऐसा नाही देखिला । धसाळ [1] कोणी ? ।।609।। 1 अविचारी
कोण हे वस्तु पावला आहासी ?। तया लाभाचा तोषु न घेसी ?।
मा , भेणे काय नेणों , बोलसी, । हेकाडु [2] ऐसा ।।610।। 2 एककल्ली
आम्हीं सावियाची [3] जै प्रसन्न होणे , । तै, आंगचिवरी [4] म्हणे देणे । 3 सहजच 4 बाह्यातकारी
वांचोनि , जीव असे वेचणें , । कवणासि गा ? ।।611।।
तें , हें , तुझिये चाडे , । आजि जिवाचेचि दळवाडे [5] , । 5 गोपनीय
कामऊनियां [6] ,येवढे । रचिले ध्यान ।। 612।। 6 परिश्रमपूर्वक
ऐसी , काय नेणो ! तुझिये आवडी । जाहली प्रसन्नता आमुची वेडी , ।
म्हणौनि , गौप्याची ही गुढी । उभविली जगी ! ।।613।।
तें , हें , अपारां अपार [7] , । स्वरूप माझें परात्पर । 7 अमर्याद वस्तुपेक्षा
एथूनि ते अवतार , । कृष्णादिक ।। 614।। अमर्याद
हें ज्ञानतेजाचे निखिळ , । विश्वात्मक केवळ , ।
अनंत हे अढळ , । आद्य सकळां ।। 615।।
हे तुजवांचोनि अर्जुना ! । पूर्वी श्रुत, दृष्ट नाही आना , ।
जे जोगे नव्हे साधनां , । म्हणौनिया ।। 616।।

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रै ः ।
एवं रूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ।।48।।
हे कुरुवीरश्रेष्ठा ! वेदाने, यज्ञांनी , स्वाध्यायानें, दानाने, कर्मांने, किंवा उग्र तपाने माझे या प्रकारचे स्वरूप तुझ्याखेरीज दुसऱ्या कोणासहि मनुष्यलोकीं पहावयास मिळणे शक्य नाही

याचि सोय [8] पातले , । आणि वेदीं मौनचि घेतलें , । 8 मार्ग
याज्ञिकी माघौते आले । स्वर्गौनियां ।।617।।
साधकी देखिला आयासु ,। म्हणौनि,वाळिला [9] योगाभ्यासु । 9 सोडुन दिला
आणि अध्ययनें सौरसु [10] । नाही एथ ।। 618।। 10 योग्यता
सीगेची [11] सत्कर्मे । धाविन्नली संभ्रमे , । 11 उत्तम प्रकारची
तिही बहुतेकी , श्रमे , । सत्यलोकु ठाकिला ।।619।।
तपी ऐश्वर्य देखिले , । आणि उग्रपण उभयांचि [12] सांडिले । 12 उभ्याउभ्या
एक तपसाधन जे ठेले । अपारांतरे ।।+620।।
ते , हे , तुवां अनायासें । विश्वरुप देखिले जैसे , ।
इये मनुष्यलोकी तैसें , । न फवेचि कवणा ।।621।।
आजि ध्यानसंपत्तीलागी , । तूंचि एकु आथिला [13] जगी । 13 समृद्ध
हे परम भाग्य आंगी । विरंचीही [14] नाही ।। 622।। 14 ब्रह्मदेव

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रुपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रुपमिदं प्रपश्य ।।49।।

माझे असलें हें घोर रुप पाहून तुझ्या चित्ताला व्यथा होऊं देऊं नको, अगर गांगरल्यासारखाहि होऊं नको. भीती सोडून देऊन संतुष्ट मनानें पुनः तेच माझे स्वरूप पहा .

म्हणौनि,विश्वरुपलाभे श्लाघ [1],। एथिंचे भय नेघ,नेघ,। — 1 धन्यता मान
हे वांचूनि अन्य चांग , । न मनी कांही ।।623।।
हां गा ! समुद्र अमृताचा भरला,। आणि,अवसांत वरपडा [2] जाहला,। — 2 अकस्मात प्राप्त झाला
मग कोणीही आथि , वोसंडिला [3] । बुडिजैल म्हणौनि ? ।।624।। — 3 टाकला
नातरी , सोनयाचा डोंगरु , । येसणा[4], न चले[5], हा थोरु , । — 4 एवढा 5 हालत नाही
ऐसे म्हणौनि अव्हेरु । करणे घडे ? ।।625।।
दैवे चिंतामणी लेईजें , । कीं , हें ओझें , म्हणौनि सांडिजे ? ।
कामधेनु दवडिजे । न पोसवे म्हणौनि ? ।।626।।
चंद्रमा आलिया घरा , । म्हणे , '' निगे , करितोसि उबारा [6] । — 6 उष्मा करणे
पडिसायि [7] पाडितोसि दिनकरा । परता सर ? ।।627।। — 7 सावली
तैसे , ऐश्वर्य हे महातेज । आजि हातां आले आहे सहज ,।
कीं , एथ तुज गजबज [8] । होआवी कां ? ।।628।। — 8 खळबळ
परि , नेणसीच गांवढिया [9] । काय कोपो आतां धनंजया ! । — 9 अडाणी
आंग सांडोनि छाया । आलिंगितोसि , मा ! ।।629।।
हे नव्हे जो मी , साचें । एथ , मन करूनिया काचे [10] । — 10 अधीर
प्रेम धरिसी अवगणियेचे [11] । चतुर्भुज जें ।। 630।। — 11 सोंग
तरि अझुनिवरी , पार्था ! । सांडी , सांडी , हे व्यवस्था [12] । — 12 मत
इयेविषयी आस्था [13] , । करिसी झणे [14] ।। 631।। — 13 आसक्ती 14 नको
हे रूप जरी घोर । विकृती आणि थोर , ।
तरी , कृतनिश्चयाचें घर , । हेचि करीं ।।632।।
कृपण चित्तवृत्ति जैसी , । रोवोनि घाली ठेवयापासी , ।
मग नुसधेनि देहेसी । आपण असे ।। 633।।
कां,अजातपक्षिया [15] जवळा। जीव बैसवूनि,अविसाळा [16] । — 15 पंख न फुटलेले पाखरु 16 घरट्यात ठेवुन
पक्षिणी अंतराळा-। माजी जाय ।। 634।।
नाना , गाय चरे डोंगरी , । परि , चित्त बांधिले वत्से घरी , ।
प्रेम एथिंचे करी । स्थानपती [17] ।। 635।। — 17 स्थीर
येरे, वरिचिलेनि चित्ते , । बाह्य सख्य सुखापुरते ।
भोगिजो कां , श्रीमूर्तीते । चतुर्भुज ।। 636।।
परि , पुढतपुढती पांडवा ! । हा एक बोलु न विसरावा , ।
जें , इये रूपीहूनि सद्भावा, । नेदावे निघो ।। 637।।

हे कहीं नव्हतेंचि देखिलें , । म्हणौनि , भय जें तुज उपजलें ।
तें सांडी , एथ संचले । असो दे प्रेम ।। 638।।
आतां, करूं तुजयासारखें , । ऐसे म्हणितले विश्वतोमुखे , ।
तरि मागील रूप सुखें । न्याहाळी पां ! तूं ।। 639।।

संजय उवाच

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ।। 50।।

असे याप्रमाणे भाषण करून वासुदेवांनी अर्जुनाला पुनः आपले पूर्वीचे स्वरूप दाखविले; आणि पुनः सौम्य रुप धारण करून त्या महात्म्याने भ्यालेल्या त्या अर्जुनास धीर दिला.

ऐसे वाक्य बोलतखेवो , । मागुता मनुष्य जाहला देवो ।
हे ना , परि नवलावो । आवडीचा तिये ! ।। 640।।
श्रीकृष्णचि कैवल्य उघडे , । वरि सर्वस्व विश्वरूपायेवढे ।
हातीं दिधलें , कीं नावडे । अर्जुनासि ।। 641।।
वस्तु घेऊनि वाळिजें , । जैसे रत्नासि दूषण ठेविजें , ।
नातरी , कन्या पाहूनिया , म्हणिजे । '' मना न ये हे '' ।। 642।।
तया , विश्वरूपायेवढी दशा । करितां , प्रीतीचा वाढू कैसा ? ।
सेल [1] दिधलीसे उपदेशा , । किरीटीसि , देवें ।। 643।। 1 शेलका भाग
मोडोनि भांगाराचा रवा [2] , । लेणे घडिले आपलिया सवा [3] । 2 सोन्याची लगड
मग नावडे जरी जीवा , । तरी आटिजे पुढती ।। 644।। 3 आपल्या इच्छेने
तैसें , शिष्याचिये प्रीती जाहले , । कृष्णत्व होतें तें विश्वरूप केलें ।
तें मना नयेचि , मग आणिलें । कृष्णपण मागुते ।। 645।।
''हा ठाववरी शिष्याची निकसी [4] । सहातें [5] गुरु आहाती कवणे देशी ?। 4 हट्ट 5 सहन करणे
परि नेणिजे आवडी कैशी'' ! । संजयो म्हणे ।। 646।।
मग विश्व व्यापूनि भोंवतें । जें दिव्य तेज प्रगटले होतें ।
तेचि सामावले मागुते । कृष्णरुपी , तये ।। 647।।
जैसे , त्वंपद हे आघवें , । तत्पदी सामावे , ।
अथवा , द्रुमाकारु सांठवें । बीजकणिके जेवीं ।।+ 648।।
नातरी , स्वप्नसंभ्रमु जैसा । गिळी, चेइली जीवदशा , ।
श्रीकृष्णे योगु हा तैसा , । संहारिला तो ।। 649।।
जैसी , प्रभा हारपली बिंबी , । की, जळदसंपत्ती नभी , ।
नाना , भरतें , सिंधुगर्भी । रिगाले राया ! ।। 650।।
हो कां , जे कृष्णकृतीचिये मोडी [6] । होती विशावरुपपटाची घडी , । 6 रूपात
ते , अर्जुनाचिये आवडी , । उकलूनि दाविली ।। 651।।

तंव , परिमाणा [1] , रंगु , । तेणें देखिलें साविया चांगु ।
तेथ ग्राहकीये नव्हेचि लागु [2] , । म्हणौनि , घडी केली पुढती ।। 652।।
तैसे, वाढीचेनि बहुवसपणे । रुपे , विश्व जिंतले जेणे , ।
तें सौम्य कोडिसवाणे [3] । साकार जाहले ।। 653।।
किंबहुना , अनंते । धरिले धाकुटपण मागुते ।
परि , आश्वासिले पार्थाते ,। बिहालियासी ।। 654।।
जो स्वप्नी स्वर्गा गेला , । तो अवसांत [4] जैसा चेइला , ।
तैसा , विस्मयो जाहला । किरीटीसी ।। 655।।
नातरी , गुरुकृपेसवें । वोसरलेया [5] प्रपंचज्ञान आघवे , ।
स्फुरे तत्त्व [6] , तेवी पांडवे । श्रीमूर्ती देखिली ।। 656।।
तया पांडवा , ऐसे चित्तीं । आड , विश्वरुपाची जवनिका [7] होती , ।
ते फिटोनि गेली परौती , । हें , भले जाहले ! । 657।।
काय काळाते जिणोनि आला ! । कीं , महावातु मागां सांडिला ! ।
आपुलिया बाही उतरला । सातही सिंधु ! ।। 658।।
ऐसा संतोष बहु चित्तें । घेइजत असे पंडुसुतें ।
विश्वरुपापाठी कृष्णाते । देखोनिया ।। 659।।
मग , सूर्याचिया अस्तमानी , । मागुती तारा उगवती गगनीं ।
तैसा , देखों लागला अवनीं [8] । लोकांसहित ।। 660।।
पाहे तंव , तेंचि कुरुक्षेत्र, । तैसेचि देखे दोही भागी गोत्र , ।
वीर वर्षताति शस्त्रास्त्र । संघाटवरी ।। 661।।
तया बाणांचिया मांडवाआंतु , । तैसाची रथु देखे निवांतु ।
धुरे बैसला लक्ष्मीकांतु , । आपण तळी ।। 662।।

[1] लांबीरुंदी
[2] ग्राहकाला न पटल्याने
[3] सुंदर
[4] अचानक
[5] नाहीसे झाल्यावर
[6] आत्मज्ञान
[7] पडदा
[8] जमीनीवर

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ।।51।।

हे जनार्दना ! तुमचे हे सौम्य व मनुष्यदेहधारी रूप पाहून आंता मन ठिकाणावर येऊन मी पूर्ववत् सावध झालो आहे.

एवं मागील जैसे तैसें , । तेणें देखिले वीरविलासे ।
मग म्हणे , '' जियालो ऐसे । जाहले आतां '' ।। 663।।
बुद्धीते सांडोनि , ज्ञान । भेणे वळघले रान [9], ।
अहंकारेसीं मन , । देशोधडी जाहले ।। 664।।
इंद्रये प्रवृत्ती भुलली , । वाचा प्राणा चुकली , ।
ऐसे आपांपरी [10] होती जाली । शरीरग्रामी ।। 665।।

[9] भीतीरुपी अरण्याचा आश्रय केला
[10] दुर्दशा

तिये आघवीचि मागुतीं । जिवंत भेटली प्रकृती, ।
आतां जिताणे [1], श्रीमूर्ती ! । जाहले मियां ।। 666।। 1 जीवंत आहे असें वाटले
ऐसे सुख जीवीं घेतलें , । मग श्रीकृष्णाते म्हणितले ।
'' मियां तुमचे रूप देखिले । मानुष हें ।।667।।
हे रूप दाखवणे , देवराया ! । कीं, मज अपत्या , चुकलिया , ।
बुझावोनि , तुवां माया । स्तनपान दिधले ।। 668।।
जी विश्वरूपाचिया सागरी । होतो तरंग मवित वांवेवरी [2] । 2 हातांनी लाटा पार करीत
तो , इये निजमूर्तीच्या तीरी । निगालो आतां ।। 669।।
आईके द्वारकापुरसुहाडा [3] ! । मज सुकतिया जी झाडा , । 3 उत्तम योद्धा
हे भेटी नव्हे , बहुडा [4] । मेघाचा केला ।। 670।। 4 वृष्टी
जी ! सावियाची तृषा फुटला । तया मज अमृतसिंधु हा भेटला , ।
आतां जिणयाचा जाहला । भरंवसा मज ।। 671।।
माझिया ह्रुदयरंगणी ।होताहे हरिखलतांची लावणी ।
सुखेसि बुझावणी [5] । जाहली मज ।। 672।। 5 ज्ञान

श्रीभगवानुवाच
सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांङक्षिणः ।।52।।
श्रीभगवान म्हणालेः माझे जे हे रूप तूं पाहिलेस तें पहाण्यास मिळणे फार कठीण आहे. देव सुद्धा हे रूप पहाण्याची नेहमी इच्छा करीत असतात.

यया पार्थाचिया बोलासवे , ।'' हे काय ? '' म्हणितले देवें ।
तुवां प्रेम ठेवूनि यावे । विश्वरूपी कीं ? ।। 473।।
मग इये श्रीमूर्ती । भेटावे सडिया आयती [6] । 6 निसंगपणे
ते शिकवण सुभद्रापती । विसरलासि मा ? ।। 674।।
अगा आंधळिया अर्जुना ! । हाता आलिया मेरुही होय साना , ।
ऐसा , आथी [7] मना । चुकीचा भावो ।। 675।। 7 झाला आहे
तरी विश्वात्मक रुपडे , । जे दाविले आम्ही तुजपुढे , ।
तें शंभुही परि न जोडे । तपे करितां ।। 676।।
आणि , अष्टांगादिसंकटी । योगी शिणताति किरीटी ! ।
परि , अवसरु नाही भेटी । जयाचिये ।। 677।।
तें विश्वरुप एकादे वेळ । कैसेनि देखो अळुमाळ , ।
ऐसे स्मरातां , काळ । जातसे , देवां ।।678।।
आशेचिये अंजुळी , । ठेऊनि ह्रुदयाचिया निडळी [8] । 8 कपाळी
चातक निराळी [9] । लागले जैसे ।। 679।। 9 आकाशाकडे

तैसें , उत्कंठा निर्भर [1] । होऊनिया , सुरवर ।
घोकीत आठही पाहार । भेटी जयाची ।। 680।।
परि, विश्वरुपासारिखे । स्वप्नीही कोण्ही न देखे ।
तें , प्रत्यक्ष तुवां सुखें । देखिले हें ।।681।।

1 उत्कंठेने युक्त होऊन

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ।। 53।।
तूं जसे मला पाहिलेस तसे वेदांनी, तपाने, दानाने किंवा यज्ञानेहि कोणी मला पहाणे शक्य नाही

पै , उपायांसि वाटा । न वाहती [2] , एथ सुभटा ! ।
साहीसहित वोहटा । वाहिला [3] वेदीं ।। 682।।
मज विश्वरुपाचिया मोहरा , । चालावया धनुर्धरा ! ।
तपांचियाही संभारा [4] । नव्हेचि लागु ।। 683।।
आणि दानादि कीर कानडे [5] । मी यज्ञीही तैसा न सांपडे ।
जैसेनि कां सुरवाडे [6] । देखिला तुवां ।। 684।।
तैसा , मी एकीचि परि । आतुडे [7] गा अवधारी ! ।
जरी भक्ति येऊनि वरी , । चित्ताते , गा ! ।। 685।।

2 वाट सापडत नाही
3 वेदासहित सहाहि शास्त्रांनी माघार घेतली
4 समुदाय
5 असमर्थ
6 सुखाने
7 सापडतो

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ।। 54।।
केवळ अनन्यभक्तीनेच हे अर्जुना ! माझे ज्ञान होणे, मला पहाणे आणि हे परंतपा ! माझ्या ठायी प्रवेश करणे, शक्य आहे .

परि तेचि भक्ति ऐसी , । पर्जन्याची सुटिका [8] जैसी , ।
धरावांचूनि [9] अनारिसी । गतीचि नेणे ।। 686।।
कां , सकळ जळसंपत्ति । घेऊनि , समुद्राते गिवसिती ।
गंगा जैसी , अनन्यगती । मिळालीचि , मिळे ।।687।।
तैसें, सर्वभावसंभारे [10] , । न धरत प्रेम , एकसरे [10] ।
मजमाजी संचरे । मीचि होऊनि ।।688।।
आणि , तेवीचि मी ऐसा , । थडिये [12] , माझारी [13] ,सरिसा ।
क्षीराब्धि कां जैसा , । क्षीराचाचि ।। 689।।
तैसें , मजलागुनी मुंगीवरी । किंबहुना चराचरी ।
भजनासि कां दुसरी । परीचि नाही ।। 690।।
तयाचि क्षणासवें [14] , । एवंविध [15] , मी जाणवे ।
जाणितला , तरी , स्वभावे । दृष्टही होय ।। 691।.

8 वर्षाव
9 पृथ्वी
10 सर्व भाव एकवटून
11 एकनिष्ठ पणे
12 काठाशी 13 मध्ये
14 त्यास क्षणी 15 अशा प्रकारचा

मग इंधनी अग्नि उद्दीपें , । आणि '' इंधन '' हे भाष हारपे ,।
ते अग्नीचि होऊनि आरोपे [1]। मूर्त जेवी ।।692।। 1 राहते
कां,उदय न कीजे तेजाकारे,। तंव,गगनचि होऊनि असे आंधारे,।
मग उदईलिया , एकसरे । प्रकाशु होय ।। 693।।
तैसें , माझिये साक्षात्कारी । सरे अहंकाराची वारी , ।
अहंकारलोपी, अवधारी ! । द्वैत जाय ।। 694।।
मग' मी , तो' , हे आघवे , । एक मीचि आथी स्वभावे ।
किंबहुना सामावे । समरसे तो ।। 695।।

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ।। 55।।
सर्व कर्मे माझी म्हणजे परमेश्वराची होत या बुद्धीने कर्म करणारा, मत्परायण व संगविरहित आणि सर्व भूतांचे ठायी निर्वैर असा जो माझा भक्त तो हे पांडवा मला येऊन पोचतो .

जो मजचि एकालागी । कर्मे वाहातसे आंगी ।
जया मजवांचोनि जगी । गोमटे नाही ।। 696।।
दृष्टादृष्ट [2] सकळ । जयाचे मीचि केवळ । 2 इहपर
जेणे जिणयाचे [3] फळ । मजचि नाम ठेविले ।। 696।। 3 ज्याने जीवित मलाच
मग,भूते,हे भाष विसरला,। जें,दिठी मीचि आहे सूदला,। मानले आहे
म्हणौनि , निर्वैर जाहला , । सर्वत्र भजे ।। 697।।
ऐसा जो भक्तु होये , । तयाचे त्रिधातुक [4] हे जै जाये । 4 वातादि त्रिगुणात्मक शरीर
तै , मीचि होऊनि ठाये । पांडवा गा ! ।। 698।।
ऐसें , जगदुदरदोंदिले [5]। तेणे करुणारसरसाळे । 5 ज्याच्या उदरात ब्रह्मांड
संजयो म्हणे '' बोलिले । श्रीकृष्णदेवें ।। 700।। मावते इतके मोठे
ययावरी तो पंडुकुमरु , । जाहला आनंदसंपदा थोरु , ।
आणि कृष्णचरणचतुरु [6]। एक तो जगी ।। 701।। 6 कृष्णाची खरी भक्ति
तेणे , देवाचिया दोनही मूर्ती । निकिया न्याहाळिलिया चित्तीं , । करण्यात चतुर
तंव , विश्वरूपाहूनि कृष्णाकृती , । देखिला लाभु । 702।।
परि , तयाचिये जाणिवे , । मानु न कीजेचि देवे , ।
जे व्यापकाहूनि , नव्हे । एकदेशी ।।+ 703।।
हेचि समर्थावयालागी , । एक दोन चांगी ।
उपपत्ती , शार्ङ्गी । दाविता जाहला ।। 704।।
तिया ऐकोनि , सुभद्राकांतु । चित्तीं आहे म्हणतु ।
तरि , होय बरवे दोन्ही आंतु , । तें पुढती पुसों ।। 705।।

ऐसा आलोचु करूनि जीवी , ।आतां पुसती वोज बरवी [1] , ।
आदरील [2] ते परिसावी । पुढे कथा ।। 706।।
' प्रांजळ ओवीप्रबंधे । गोष्टी सांगिजेल विनोदे ।
ते परिसा आनंदे '' । ज्ञानदेवो म्हणे ।। 707।।
भरोनि सद्भावाची अंजुळी , । मियां वोंवियाफुले मोकळी ।
अर्पिली अंघ्रियुगली [2] । विश्‍वरुपाच्या ।। 708।।

1 विचारण्याची चांगली पद्धत 2 आरंभ करेल

2 दोन्ही चरणी

इति श्रीमद्भवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभुतियोगो नाम दशमो ऽध्यायः ।।10।।

कठीण ओव्यांचा अर्थ

1. आता यापुढे अकराव्या अध्यायातील जी कथा आहे ती दोन रसांनी भरलेली आहे. या अध्यायात भगवंताच्या विश्‍वरुपाची अर्जुनास भेटही होईल.
2. या अध्यायात शांतरसाच्या घरी अद्भुत रस हा एक पाहुणा आलेला आहे आणि त्याच्याबरोबर शृंगार, हास्य ,वीर इत्यादी इतर सर्व रसांसही पंक्ती भोजनाचा यथोचित मानसन्मान मिळाला आहे.
3. अहो ! वधूवरांच्या लग्नात इतर वऱ्हाड्यांनाही वस्त्रालंकारांनी विभूषित करतात. त्याप्रमाणे मराठी भाषेच्या सुखासनावार शांत रसाबरोबर इतर सर्व रसांसही मिरवणुकीचा लाभ मिळाला आहे.
4. परंतु त्यातही या अध्यायात शांत आणि अद्भुत हे दोन रस डोळ्यांच्या अंजुलीने प्रत्यक्ष घेता यावेत इतके उत्कृष्ट शोभले आहेत, जणू शंकर व विष्णु हे दोन देव एकमेकास प्रेमभावाने आलिंगन देण्याकरिताच आले आहेत.
5. किंवा अवसेच्या दिवशी सूर्य आणि चंद्र ही दोन्ही एकत्र येऊन सारख्या रुपाने भेटतात त्याप्रमाणे या अध्यायात शांत व अद्भुत या दोन रसांचे ऐक्य झाले आहे.
6. गंगा व यमुना या दोन नद्यांचे ओघ एकमेकात मिळून संगम व्हावा त्याप्रमाणे शांत व अद्भुत या दोन रसांचे संगमस्थान म्हणजेच हा अकरावा अध्याय असून तो जणू प्रयागक्षेत्र बनला आहे. म्हणून अखिल विश्‍व या अध्यायरूपी संगमात न्हाऊन पवित्र होत आहे.
7. या दोन रसांच्या संगमात गीतारुपी सरस्वती ही मात्र गुप्त आहे. शांत व अद्भूत या दोन रसांचे ओघ गंगा-यमुनांच्या ओघाप्रमाणे स्पष्ट दिसत आहेत. म्हणून बापांनो ! हा अकरावा अध्याय म्हणजे उचित असा त्रिवेणी संगम असून त्याचा योग आपणा सर्वांस प्राप्त आहे असे समजा .
8. या त्रिवेणी संगमामध्ये कानाच्या द्वाराने प्रवेश करणे, माझ्या ज्ञानदात्या श्रीगुरु निवृत्तिनाथांनी अतिशय सोपे केले आहे.
9. गीतेची संस्कृत भाषारूपी कठीण तीरे होती. ती फोडून धर्मनिधान श्रीगुरु निवृत्तिनाथांनी मराठी भाषेतील शब्दरुपी पायऱ्यांचे सोपे घाट बांधले आहेत.

10. म्हणून आता कोणीही या त्रिवेणी संगमरुपी तीर्थात भक्तिभावाने स्नान करावे व या प्रयागक्षेत्रातील माधवरूप विश्वरूपाचे दर्शन घ्यावे, आणि जन्ममरणरूपी संसारास कायमचे तिलोदक द्यावे.

45. भूमी, आप, तेजादी पंचमहाभूते म्हणजे अपरा प्रकृती जेव्हा ब्रह्मात लय पावते ! तसेच जीव (परा प्रकृती) व महत्तत्त्वादी सूक्ष्मसृष्टी ज्यावेळी लीन होते त्यावेळी भगवान ज्या आपल्या शुद्ध निर्विकल्प निजस्वरूपात अखेरची विश्रांती घेतात. ते देवाचे अध्यात्म्य गुढ स्वरूप तुम्ही मला दाखविले.

71. अर्जुन म्हणतो देवा, तुम्ही मला आतापर्यंत सृष्टी उत्पत्ती व लयास कारणीभूत असणारी प्रकृती तिचा उलगडा केला. तसेच ज्या पुरुषाच्या महिम्यामुळे वेदांना श्रेष्ठता प्रप्त झाली आहे त्या परमात्म्याचे मूळ स्थानही तुम्ही मला दाखविले

72. जगाचे कल्याण करणारा व हित दाखविणारा असा बहुमोल रत्नासारखा जो धर्म तो वेदांपासून लाभतो हा महिमा वेदांना ,हे प्रभो ! तुमच्या चित्स्वरूपाची चरणसेवा केल्यामुळे लाभला आहे.

97. तुम्ही आपले विश्वरुप मला सहज दाखवाल असा मला भरंवसा आहे. कारण, तुमचे औदार्य जाणत्या-नेणत्यांना नित्यनूतन असे प्राप्त होते

384. अर्जुन भगवंतास म्हणाला की, हे भगवंता ! तुम्ही देवाधिदेव आहात, तुम्ही सर्व विश्वात व्यापून राहिले आहात. परंतु विश्वाची उत्पत्ती,स्थिती व लय यापैकी प्रस्तुत स्थितीकाळी तुमच्या अधीन असता ते विसरून तुम्ही संहार का सुरू केला आहे ?

418. त्याप्रमाणेच सर्व शरीरामध्ये ही मस्तकेच खरोखर उत्तम होती, म्हणून ती महाकाळाच्या तोंडात पडूनही अखेरीस टिकून राहिली .

550. हा आमचा अपराध इतका मोठा आहे , की, तो या त्रिभुवनातही मावणार नाही ! पण, देवा, हे सर्व नेणतेपणाने आमच्या कडून घडले, असे मी आतां तुमच्या पायाला हात लावून सांगतो.

587. अहो, बुद्धीच्या जाणतेपणाला या विश्वरूप रहस्याच्या आंगणांतही पाऊल घालवत नाही; आणि या अन्तःकरणाला याच्या वार्तेचा गंधही नाही.

620. तपस्व्यांनी या स्वरूपाचे ऐश्वर्य नुसते पाहिले मात्र, आणि त्याचे उग्रपण उभ्यांउभ्यांच कोठच्या कोठे नाहीसे झाले ! अशा प्रकारे तपाच्या क्षेत्राबाहेरही जे अपार अंतरावर आहे .

648 जसे आत्मविचारणा करिता करिता त्वम (तूं) या पदाचा तत (तें) या पदात समावेश होतो, किंवा सर्व वृक्षस्वरूपाचा सूक्ष्म बीजात अंतर्भाव घडतो

703 परंतु देवांनी या त्याच्या आवडीचा विचार केला नाही , कारण विश्वरूप हें व्यापक आहे, आणि कृष्णमूर्ती ही एकदेशी म्हणजें दिक्कालादिकांनी मर्यादित आहे.

10. म्हणून आता कोणीही या त्रिवेणी संगमरुपी तीर्थात भक्तिभावाने स्नान करावे व या प्रयागक्षेत्रातील माधवरूप विश्वरूपाचे दर्शन घ्यावे, आणि जन्ममरणरूपी संसारास कायमचे तिलोदक द्यावे.

45. भूमी, आप, तेजादी पंचमहाभूते म्हणजे अपरा प्रकृती जेव्हा ब्रह्मात लय पावते ! तसेच जीव (परा प्रकृती) व महत्तत्त्वादी सूक्ष्मसृष्टी ज्यावेळी लीन होते त्यावेळी भगवान ज्या आपल्या शुद्ध निर्विकल्प निजस्वरूपात अखेरची विश्रांती घेतात. ते देवाचे अध्यात्म्य गुढ स्वरूप तुम्ही मला दाखविले.

71. अर्जुन म्हणतो देवा, तुम्ही मला आतापर्यंत सृष्टी उत्पत्ती व लयास कारणीभूत असणारी प्रकृती तिचा उलगडा केला. तसेच ज्या पुरुषाच्या महिम्यामुळे वेदांना श्रेष्ठता प्रप्त झाली आहे त्या परमात्म्याचे मूळ स्थानही तुम्ही मला दाकविले

72. जगाचे कल्याण करणारा व हित दाखविणारा असा बहुमोल रत्नासारखा जो धर्म तो वेदांपासून लाभतो हा महिमा वेदांना ,हे प्रभो ! तुमच्या चित्स्वरूपाची चरणसेवा केल्यामुळे लाभला आहे.

97. तुम्ही आपले विश्वरुप मला सहज दाखवाल असा मला भरंवसा आहे. कारण, तुमचे औदार्य जाणत्या-नेणत्यांना नित्यनूतन असे प्राप्त होते

384. अर्जुन भगवंतास म्हणाला की, हे भगवंता ! तुम्ही देवाधिदेव आहात, तुम्ही सर्व विश्वात व्यापून राहिले आहात. परंतु विश्वाची उत्पत्ती,स्थिती व लय यापैकी प्रस्तुत स्थितीकाळी तुमच्या अधीन असता ते विसरून तुम्ही संहार का सुरू केला आहे ?

418. त्याप्रमाणेच सर्व शरीरामध्ये ही मस्तकेच खरोखर उत्तम होती, म्हणून ती महाकाळाच्या तोंडात पडूनही अखेरीस टिकून राहिली .

550. हा आमचा अपराध इतका मोठा आहे , की, तो या त्रिभुवनातही मावणार नाही ! पण, देवा, हे सर्व नेणतेपणाने आमच्या कडून घडले, असे मी आतां तुमच्या पायाला हात लावून सांगतो.

587. अहो, बुद्धीच्या जाणतेपणाला या विश्वरूप रहस्याच्या आंगणांतही पाऊल घालवत नाही; आणि या अन्तःकरणाला याच्या वार्तेचा गंधही नाही.

620. तपस्व्यांनी या स्वरूपाचे ऐश्वर्य नुसते पाहिले मात्र, आणि त्याचे उग्रपण उभ्यांउभ्यांच कोठच्या कोठे नाहीसे झाले ! अशा प्रकारे तपाच्या क्षेत्राबाहेरही जे अपार अंतरावर आहे .

648 जसे आत्मविचारणा करिता करिता त्वम=तूं या पदाचा तत= तें या पदात समावेश होतो, किंवा सर्व वृक्षस्वरूपाचा सूक्ष्म बीजात अंतर्भाव घडतो

703 परंतु देवांनी या त्याच्या आवडीचा विचार केला नाही , कारण विश्वरूप हें व्यापक आहे, आणि कृष्णमूर्ती ही एकदेशी म्हणजें दिक्कालादिकांनी मर्यादित आहे.